

MSc Law and Economics

**Διδρυματικό Πρόγραμμα
Μεταπτυχιακών Σπουδών
Δίκαιο και Οικονομικά**

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Νομική Σχολή**

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ**

Διπλωματική Εργασία

**Η ΚΟΙΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΑΝΗΛΙΚΟΥ ΤΕΚΝΟΥ ΩΣ ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ ΥΠΟ ΤΟ
ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΜΑΡΙΑ ΔΕΛΛΙΟΥ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ασπασία Τσαούση

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά

Αύγουστος 2021

*Η εργασία αυτή αφιερώνεται στα δύο μου παιδιά
που ήταν, είναι και θα είναι πάντοτε το φως που μου δείχνει τον δρόμο.*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, Ασπασία Τσαούση, για την επιστημονική της καθοδήγηση, την ηθική της συμπαράσταση και το ανθρώπινο ενδιαφέρον της, αλλά κυρίως διότι η διδασκαλία της κατά τις μεταπτυχιακές μου σπουδές με ενέπνευσε και μου έδωσε νέα οπτική στην επαγγελματική και προσωπική μου εξέλιξη.

Επιπλέον ευχαριστώ όλους τους διδάσκοντες καθηγητές μου στο ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» για την εξαιρετική εκπαιδευτική τους συμβολή σε μία ιδιαίτερα δύσκολη παγκόσμια χρονική συγκυρία κατά την οποία κατέβαλαν τεράστια προσπάθεια ώστε να μην στερηθώ ούτε εγώ ούτε οι υπόλοιποι σπουδαστές τίποτε από το περιεχόμενο των σπουδών μας.

Τέλος θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους τέσσερις γονείς μου, τους δύο βιολογικούς μου γονείς και τους συζύγους τους, τόσο για τη στήριξή τους στις σπουδές μου και την ανατροφή μου αλλά κυρίως διότι το παράδειγμά τους ως μιας μεγάλης και ενωμένης οικογένειας αποτελεί για εμένα οδηγό και έμπρακτη απόδειξη ότι είναι δυνατή η λειτουργικότητα κάθε μορφής οικογένειας και η αποτελεσματικότητά της, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε νομικό καθεστώς.

Μαρία Δέλλιου

Αύγουστος 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τον Μάιο του 2021 δημοσιεύτηκε ο Νόμος 4800/2021 για τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου. Για πρώτη φορά η επικείμενη ψήφιση ενός νομοσχεδίου που δεν αφορούσε οικονομικές, εργασιακές ή εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις έγινε σε τόσο μεγάλη έκταση πρόβλημα και θέμα συζήτησης της ελληνικής κοινωνίας και χώρισε τα μέλη της σε υπέρμαχους και πολέμιους μιας καινοφανούς για τα δεδομένα της χώρας μας έννοιας: «Συνεπιμέλεια». Εκτός από την απαραίτητη παρουσίαση της νομοθετικής ιστορίας του θεσμού της επιμέλειας στην ελληνική έννομη τάξη και την αντιμετώπιση του θεσμού αυτού από την ελληνική νομική θεωρία και νομολογία, η παρούσα εργασία επιχειρεί την παρουσίαση του θεμελιώδους ζητήματος της κοινής επιμέλειας του ανήλικου τέκνου μέσα από τη σύνδεση της νομικής και της οικονομικής επιστήμης, με τη βοήθεια των εργαλείων της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου. Επιχειρείται η εξέταση της αντιδικίας επιμέλειας ως αρνητικής εξωτερικότητας, της θέσης του τέκνου και της έννοιας του συμφέροντος του τέκνου στην οικονομική θεωρία και προσεγγίζεται η στάση των γονέων στο ζήτημα κατανομής της επιμέλειας από τη σκοπιά της συμπεριφορικής οικονομικής θεωρίας. Τέλος αναδεικνύεται η ανάγκη της σύνδεσης του οικογενειακού δικαίου με άλλες επιστήμες εκτός της νομικής και της διατήρησης ενός ζωντανού δεσμού διαρκούς επανεξέτασης και ανατροφοδότησης.

ABSTRACT

In May 2021, Law 4800/2021 on the reform of family law was published. For the first time, the forthcoming adoption of a bill that did not concern economic, labour or educational reforms became such a large problem and topic of discussion in Greek society and divided its members into supporters and opponents of a concept new to our country: "Joint Custody". In addition to the necessary presentation of the legislative history of the institution of custody in the Greek legal order and the treatment of this institution by Greek legal theory and jurisprudence, this paper attempts to present the fundamental issue of joint custody of the minor child through the connection of legal and economic sciences, with the help of the tools of Law and Economics. An attempt is made to examine the custody dispute as a negative externality, the position of the child and the concept of the child's interest in economic theory, and to approach the parents' position on the issue of the distribution of custody from the behavioral economic theory point of view. Finally, the need for the connection of family law with other sciences besides law and the maintenance of a living link of constant review and feedback is highlighted.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ	ii
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	iii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ (ABSTRACT)	iv
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	vii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	viii
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο Ο θεσμός της επιμέλειας στην Ελλάδα. Ιστορική αναδρομή στην ελληνική έννομη τάξη	
1.1. Η νομοθετική πορεία ως κάτοπτρο της κοινωνίας.....	1
1.2. Η ρύθμιση της επιμέλειας στην ελληνική θεωρία και νομολογία.....	2
1.3. Η μεταρρύθμιση του Ν.4800/2021.....	4
1.4. Η δικανική κρίση ως προς την έννοια του αληθινού συμφέροντος του τέκνου....	6
1.5. Οι πρόσφατες νομολογιακές τάσεις για την ανάθεση κοινής επιμέλειας.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο Η επιμέλεια υπό την οπτική της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου	
2.1. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου στους δικαιοκούς θεσμούς και στο οικογενειακό δίκαιο.....	10
2.1.1. Η επιστημονική καινοτομία της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου (ΟΑΔ).....	10
2.1.2. Οικονομική ανάλυση του δικαίου και οικογενειακό δίκαιο.....	11
2.1.3. Η συμβολή άλλων επιστημών στο οικογενειακό δίκαιο και η θέση του οικογενειακού δικαίου στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα.....	12
2.2. Το ανήλικο τέκνο στην Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου.....	14
2.2.1. Η σύγχρονη προσέγγιση της ΟΑΔ ως προς την επιμέλεια του τέκνου.....	14
2.2.2. Το συμφέρον του τέκνου.....	16
2.2.3. Το τέκνο ως αγαθό.....	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο Η περιορισμένη ορθολογικότητα στην επιλογή του καθεστώτος επιμέλειας

3.1. Ορθολογική επιλογή και περιορισμένη ορθολογικότητα.....	20
3.2. Περιορισμένη ορθολογικότητα και γνωστικές προκαταλήψεις στις οικογενειακές διαφορές.....	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο Εφαρμογές της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου

4.1. Η αντιδικία της επιμέλειας ως αρνητική εξωτερικότητα.....	25
4.1.1. Η θεωρία των εξωτερικοτήτων.....	25
4.1.2. Η μελέτη της περίπτωσης της αντιδικίας επιμέλειας.....	27
4.1.3. Συμπέρασμα.....	35
4.2. Θεωρία Παιγνίων – Η ιδιωτική βούληση των γονέων ως στρατηγική επιλογή....	35
4.2.1. Συναινετική επίλυση και αντιδικία. Κίνητρα, κέρδη και ζημίες.....	35
4.2.2. Κανόνες του παιχνιδιού – Κέρδη και ζημίες.....	37
4.2.3. Το παίγνιο της επιμέλειας. ‘Parents’ dilemma’.....	38
4.2.4. Συμπέρασμα.....	39
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	40
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	41

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Δαπάνες αντιδικίας διαζυγίου-επιμέλειας σε πρώτο βαθμό.....	29
Πίνακας 2: Δαπάνες αντιδικίας σε Εφετείο.....	30
Πίνακας 3: Δαπάνες αντιδικίας στον Άρειο Πάγο.....	31

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Αρνητική εξωτερικότητα αντιδικιών.....	34
Διάγραμμα 2: Παίγνιο ‘Parents’ Dilemma’	38

Κεφάλαιο 1^ο

Ο θεσμός της επιμέλειας στην Ελλάδα. Ιστορική αναδρομή στην ελληνική έννομη τάξη

1.1. Η νομοθετική πορεία ως κάτοπτρο της κοινωνίας

Ακόμη και μετά την ψήφιση του αμφιλεγόμενου και ευρέως αμφισβητηθέντος ως ελλιπούς και βεβιασμένου Ν. 4800/2021 ο οποίος ως στόχο είχε την από κοινού άσκηση της επιμέλειας του τέκνου μετά τη διάσπαση του έγγαμου βίου, η ελληνική έννομη τάξη αλλά και η ελληνική κοινωνία εν γένει είναι εν τοις πράγμασι ακόμη μακριά από το αληθινό συμφέρον του παιδιού, για το οποίο τόσα έχουν γραφτεί σε δικαστικές αποφάσεις. Στην Ελλάδα το διαζύγιο μεταξύ των γονέων σημαίνει διαζύγιο και του παιδιού με τον έναν γονέα. Και ενώ ο έλληνας νομοθέτης έχει φροντίσει για την παροχή όλων των νομοθετικών εργαλείων για τη διατήρηση του δεσμού του τέκνου και με τους δύο γονείς αλλά και για τη συμβολή τους στην ανατροφή του, εργαλεία που η δικαστική εξουσία έχει ερμηνεύσει και χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά, ωστόσο το έργο της ανατροφής του τέκνου ανατίθεται συνήθως στην μητέρα.

Τόσο για λόγους που σχετίζονται με τη διατήρηση στερεοτύπων αναφορικά με τον ρόλο της γυναίκας στην ελληνική οικογένεια ως μητέρας-τροφού και του άνδρα ως οικονομικού «χορηγού», όσο και για λόγους που ανάγονται στην έλλειψη ορθολογικών κινήτρων των γονέων, αλλά και εξαιτίας της σπάνιας μέχρι σήμερα διεκδίκησης αποκλειστικής επιμέλειας από την πλευρά του πατέρα, η επιμέλεια του παιδιού μετά τη διάσπαση του έγγαμου βίου συνήθως ανατίθεται στη μητέρα, με πολλές και μακρόχρονες δυσμενείς συνέπειες στη ζωή και την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και στη ζωή των δύο γονέων. Οι ιδιωτικές συμφωνίες και οι δικαστικές αποφάσεις θέτουν πλαίσια στα οποία οι γονείς συχνά αδυνατούν να κινηθούν, οδηγούμενοι σε αντιδικίες που τις περισσότερες φορές ελάχιστη σχέση έχουν με το ίδιο το τέκνο, αλλά οφείλονται σε προσωπικές τους διαφορές, αισθήματα εκδικητικότητας και ανωριμότητα να διαχειριστούν τη νέα πραγματικότητα. Εξαντλούνται ψυχικά, σωματικά και οικονομικά προκειμένου να υποστηρίξουν το πατροπαράδοτο μοντέλο ανάθεσης της επιμέλειας. Δικαστικές διαμάχες και μηνύσεις για καταβολή διατροφής, για παρεμπόδιση

επικοινωνίας και για κακή άσκηση επιμέλειας μεταβάλλουν τη ζωή των δύο γονέων σε διαρκή πόλεμο και καθιστούν το παιδί έπαθλο, όπλο χειρισμού και υποχείριο.

Θα έλεγε κανείς ότι ενώ ο Έλληνας νομοθέτης υπήρξε μέχρι σήμερα προοδευτικός και προστατευτικός ως προς τον θεσμό της επιμέλειας και το συμφέρον του τέκνου, η ελληνική κοινωνία από την άλλη πλευρά διαρκώς αποδεικνύει την αδυναμία της να ακολουθήσει τις επιταγές του και εγκλωβίζεται σε μια μέγγερη ξεπερασμένων αντιλήψεων, στερεότυπων ρόλων και εγωκεντρικών πεποιθήσεων καταστροφικών για την εξέλιξη των οικογενειακών θεσμών.

1.2. Η ρύθμιση της επιμέλειας στην ελληνική θεωρία και νομολογία

Στην Ελλάδα από την πρώτη ριζική αναμόρφωση της νομοθεσίας για το οικογενειακό δίκαιο, το έτος 1983 (Ν. 1329/1983), οπότε και ανατράπηκε το μοντέλο της πατριαρχικής εξουσίας (*patria potestas*) που είχε καθιερωθεί από το 1940 και όριζε τον πατέρα ως μοναδικό υπεύθυνο για την ανατροφή του παιδιού (**Koutsouradis & Zervogianni 2005**) και καθιστούσε τους γενεσιουργούς λόγους της πατρικής εξουσίας αυτοτελείς λόγους κτήσης της επιμέλειάς του (**Μπαλής, 1966**), η κρατούσα θεωρία και νομολογία έθετε πάντα ως γνώμονα για την ανάθεση της επιμέλειας του τέκνου το κατά περίπτωση αληθινό συμφέρον του τέκνου. Ενδεικτικά, η Α.Π. 1728/1999 αναφέρει: «Κατά το άρθρο 1511 ΑΚ "κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου". Από τη διάταξη αυτή σε συνδυασμό με τις επόμενες δύο παραγράφους του ίδιου άρθρου και όλες τις συναφείς διατάξεις των αναφερομένων στη γονική μέριμνα (άρθ. 1510 επ. ΑΚ), συνάγεται ότι το συμφέρον του τέκνου αναγορεύεται ως το μοναδικό κριτήριο για κάθε απόφαση, είτε των γονέων, είτε του δικαστηρίου, που αφορά την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή του τρόπου της άσκησής της, καθ' όλο ή μέρος του περιεχομένου της (...)» (**βλ. Α.Π. (Γ'Τμ) 1728/1999 ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΝΟΜΟΣ-INTRASOFT INTERNATIONAL, 294838**). Ομοίως κρίνουν και οι μεταγενέστερες δικαστικές αποφάσεις όπως για παράδειγμα η ΜΠρΒερ 1728/2006: «Σε περίπτωση διαζυγίου, ακυρώσεως γάμου ή διακοπής της εγγάμου συμβιώσεως, οπότε καταργείται ο συζυγικός οίκος δημιουργούμενης χωριστής εγκαταστάσεως από κάθε γονέα, ανακύπτει, σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων, θέμα ρυθμίσεως του τρόπου ασκήσεως της γονικής μέριμνας στα ανήλικα τέκνα τους. Το θέμα αυτό καλείται να λύσει το δικαστήριο, έχον προ αυτού, ως αποκλειστικό γνώμονα, το αληθές συμφέρον του ανηλίκου, ως συμφέρον

δε του παιδιού νοείται το σωματικό, υλικό, πνευματικό, ψυχικό, ηθικό και γενικότερα κάθε είδους συμφέρον» (βλ. ΜΠρΒερ 1728/2006, ΑΡΜ 2007/1931) Καθότι όμως η συντριπτική πλειονότητα των γονέων αντιδικούσαν για την επιμέλεια, ο δικαστής δεν είχε άλλη επιλογή από την ανάθεση της γονικής μέριμνας στον έναν από τους δύο γονείς, αφού η κοινή άσκηση της γονικής μέριμνας, η οποία συμπεριλαμβάνει την επιμέλεια, προβλεπόταν μεν από τον νόμο και το άρθρο 1513 του Αστικού Κώδικα, μόνον όμως εφόσον υπήρχε συμφωνία των γονέων τόσο για την από κοινού ανάθεση όσο και για το ζήτημα του τόπου διαμονής του τέκνου (Γεωργιάδης Γ-Α., 2017). Στην πράξη οι δικαστές, επί αντίθετων αγωγών για την άσκηση της γονικής μέριμνας, πολύ συχνά καταφεύγουν στη λειτουργική κατανομή αυτής, προκειμένου να μην αποκλεισθεί τελείως ο ένας εκ των γονέων από την άσκηση του σημαντικού αυτού λειτουργικού δικαιώματος. Συνήθως προτιμάται η ανάθεση της επιμέλειας στον ένα γονέα, ενώ η διοίκηση της περιουσίας και η εκπροσώπηση του τέκνου ανατίθεται στον άλλον ή και στους δύο από κοινού (Γεωργιάδης Γ-Α., 2017). Πρόκειται για τη λύση που ακολουθείται συχνότερα από τις δικαστικές αποφάσεις, προφανώς διότι θεωρείται ότι διαταράσσει λιγότερο από τις άλλες τη ζωή του τέκνου (Λαδογιάννης, 2013). Η δικαστηριακή αυτή πρακτική είναι και η πιο διαδεδομένη πλέον, με αποτέλεσμα οι περισσότερες αντιδικίες να αφορούν μόνο την επιμέλεια, αφού περιλαμβάνει και όλες τις εξουσίες που αφορούν την ανατροφή του τέκνου, όπως τη διαπαιδαγώγηση, τη μόρφωση, την ιατρική φροντίδα κ.ά. και επιπλέον οι αντίδικοι γονείς γνωρίζουν ότι το υπόλοιπο τμήμα της γονικής μέριμνας (διαχείριση περιουσίας του τέκνου και νόμιμη εκπροσώπησή του) ανατίθεται και στους δύο γονείς από το δικαστήριο.

Δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τα ποσοστά ανάθεσης της επιμέλειας στον έναν ή και στους δύο γονείς του τέκνου. Σε παλαιότερη αναφορά της Ελλάδας στην Επιτροπή Ευρωπαϊκού Οικογενειακού Δικαίου το μοναδικό στοιχείο είναι ανεπίσημες έρευνες δικαστικών αποφάσεων, από τις οποίες προκύπτει, κατά την Agalloroulou (Koutsouradis & Zervogianni 2005), η συνήθης πρακτική των δικαστηρίων να αναθέτουν την επιμέλεια στη μητέρα με το σκεπτικό ότι το τέκνο έχει ανάγκη λόγω της ηλικίας του από τη μητρική φροντίδα. Δεν είναι σπάνιες ωστόσο και οι περιπτώσεις που η επιμέλεια ανατίθεται αποκλειστικά στον πατέρα αναλόγως με τις περιστάσεις (βλ. ΜΠρΝαξ (Ασφ.) 524/2014 Α' Δημοσίευση ΝΟΜΟΣ (639742) ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΝΟΜΟΣ – Intrasoft International , ΜΠρΒερ 1728/2006 ΑΡΜ 2007/1931)

Σε κάθε πάντως περίπτωση, μέχρι και τον Ν. 4800/2021 η προστασία του συμφέροντος του τέκνου συνιστά βασικό κριτήριο για το περιεχόμενο των πράξεων

επιμέλειας που χρησιμοποιείται και από το δικαστήριο το οποίο καλείται να εξειδικεύσει την έννοια του συμφέροντος του κάθε ανηλίκου (**Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2012**) λαμβάνοντας υπόψη κατά την κρίση του και τη γνώμη του ίδιου του τέκνου, αν αυτό έχει την απαιτούμενη ωριμότητα, ώστε να μπορεί να την εκφράσει συνειδητά και ανεξάρτητα από τυχόν επηρεασμό του από έναν γονέα (**Γεωργιάδης, 2017**).

1.3. Η μεταρρύθμιση του Ν.4800/2021

Ο νόμος Ν. 4800/2021 εισήχθη στη Βουλή τιτλοφορημένος στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης ως «ο νόμος για τη συνεπιμέλεια» με κύριο επιχείρημα την ισότητα των γονέων στην ανατροφή του τέκνου και τον κίνδυνο γονικής αποξένωσης του τελευταίου από τον γονέα με τον οποίον αυτό δεν διαμένει. Το αν ο νόμος πέτυχε τον στόχο του μένει να κριθεί από τον όγκο των σχετικών δικαστικών διαφορών που θα διαμορφωθεί τα επόμενα έτη καθώς και από τις επερχόμενες δικαστικές αποφάσεις.

Ήταν ωστόσο υπαρκτή και αρκετά έντονη, προτού ακόμη ο νόμος ψηφιστεί, η κριτική της θεωρίας προς τις νέες ρυθμίσεις και μεγάλη η επιφυλακτικότητα ακόμη και μερίδας των δικαστικών λειτουργών ως προς την αποτελεσματικότητά του. Παρακάτω αναφέρονται συνοπτικά τα κύρια σημεία κριτικής που έχουν διατυπωθεί.

Θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά η έννοια της ίσης επιμέλειας (καθώς και η από κοινού και εξίσου άσκηση της γονικής μέριμνας), όρος που ενσωματώνει στην έννοιά του την έννοια της ισόχρονης διαμονής και διαφέρει από τον όρο «συνεπιμέλεια» ο οποίος πέραν της ισότητας στη λήψη αποφάσεων δεν μπορεί παρά να σημαίνει ισόχρονη παραμονή του παιδιού με τον καθένα από τους γονείς, επομένως, εάν αυτοί δεν ζουν μαζί, την ισόχρονη εναλλασσόμενη κατοικία του (**Φουντεδάκη, 2020α**). Κάτι τέτοιο δεν μπορεί ασφαλώς να είναι πάντοτε προς το συμφέρον του τέκνου, αφού θα πρέπει να συνυπολογιστούν σημαντικοί παράγοντες που σχετίζονται με τις συνθήκες ζωής του τέκνου αλλά και των δύο γονέων. Ο ως άνω προβληματισμός είχε ήδη διατυπωθεί παλαιότερα από εκπροσώπους της θεωρίας. Παρά το γεγονός ότι ο νόμος εισήλθε προς ψήφιση με το επιχείρημα ότι το ελληνικό οικογενειακό δίκαιο είναι παρωχημένο και συντηρητικό, η ελληνική νομική θεωρία ήδη από δεκαετίες συζητούσε την ισόχρονη διαμονή του τέκνου με τους δύο γονείς, διατυπώνοντας ωστόσο σοβαρές επιφυλάξεις για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου, κρίνοντας ότι η χρονική κατανομή της άσκησης της γονικής μέριμνας συνεπάγεται εναλλαγή διαδοχική

στην άσκηση του όλου πλέγματος των λειτουργιών της και δεν εξυπηρετεί το συμφέρον του τέκνου αλλά των γονέων του, γιατί η μεταβολή αυτού του περιεχομένου ασκεί δυσμενή επίδραση και επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του τέκνου (**Βαθρακοκοίλης, 1990, σελ. 593**), και τούτο διότι πρόκειται για μεταβολή του (κοινωνικού) περιβάλλοντος του παιδιού και ασυνέχεια στις συνθήκες ανάπτυξής του (**Παντελίδου, 2013**).

Συναφές είναι και το ζήτημα που προκύπτει από την *ex lege* ρύθμιση του ζητήματος της επιμέλειας και κατ'επέκταση της κατοικίας του τέκνου, αντίθετα από τις επιταγές του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου, από τα οποία δεν προκύπτει καμία νομική υποχρέωση της Ελλάδας να καθιερώσει στη νομοθεσία της συγκεκριμένο σύστημα επιμέλειας και επικοινωνίας (**Φουντεδάκη, 2020β**). Αντίθετα, η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού επισημαίνει στο Γενικό Σχόλιο 14 (2013) ότι η νομοθεσία δεν θα πρέπει αφηρημένα να απονέμει την επιμέλεια του παιδιού στον έναν ή και στους δύο γονείς, αλλά το θέμα πρέπει να κρίνεται *ad hoc*, με κριτήριο το συμφέρον του παιδιού (**Φουντεδάκη, 2020α**).

Με τον τρόπο αυτόν επιπλέον αποδυναμώνεται σημαντικά η ιδιωτική βούληση και αυτονομία των γονέων, κυρίως όμως παραμερίζεται κατ'ουσίαν το πραγματικό συμφέρον του τέκνου, το οποίο κρίνεται εκ προοιμίου από τον νόμο χωρίς να λαμβάνεται υπ'όψη η βασική παραδοχή θεωρίας και νομολογίας περί ανάγκης εξειδίκευσής του κατά περίπτωση.

Αντίθετα, ο νόμος πηγαίνει ένα βήμα παραπάνω στην εκ προοιμίου και *in abstracto* ερμηνεία του συμφέροντος του τέκνου με την διατύπωση του νέου άρθρου 1511 Α.Κ όπου αναφέρεται ρητά ότι «το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου εξυπηρετείται ιδίως από την ουσιαστική συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανατροφή και φροντίδα του, καθώς επίσης και από την αποτροπή διάρρηξης των σχέσεών του με καθένα από αυτούς». Η παραπάνω διάταξη είναι εξόφθαλμα αντίθετη προς το πραγματικό συμφέρον του τέκνου, αφού το εξειδικεύει άνευ ετέρου για το σύνολο των ανήλικων τέκνων χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ειδικές περιστάσεις της ζωής τους, οι οποίες για το κάθε τέκνο είναι προφανώς διαφορετικές. Στερεί έτσι ο νόμος το δικαίωμα προστασίας του τέκνου από έναν κακοποιητικό γονέα ο οποίος δεν έχει ακόμη καταδικαστεί από ποινικό δικαστήριο, αλλά και το δικαίωμα στην προσωπικότητα, αφού ένας γονέας ιδιαίτερα αυστηρός ή ψυχικά ασταθής και όχι απαραίτητα διεγνωσμένα διαταραγμένος είναι προφανές ότι δύναται να βλάπτει την ομαλή ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του τέκνου του. Για τον λόγο αυτόν, εξάλλου, υπάρχει η νομική δυνατότητα περιορισμού ή και αποκλεισμού του δικαιώματος επικοινωνίας

του γονέα που δεν διαμένει με το τέκνο, αφού «η επικοινωνία γονέα-τέκνου στοχεύει στην ψυχοσωματική ανάταση του τέκνου, στην απόμβλυνση των συνεπειών της ανώμαλης εξέλιξης της έγγαμης συμβίωσης, είναι τρόπος έκφρασης αισθημάτων συμπάθειας, αγάπης, ενδιαφέροντος, στοργής στο τέκνο και το συμφέρον του τέκνου είναι η απόλαυση όλων των ηθικών πλεονεκτημάτων και αξιών από αυτήν την επικοινωνία. Όταν λείπουν αυτά τα στοιχεία η επικοινωνία για το τέκνο είναι περιττή, αν όχι ιδιαίτερα βλαπτική» (Βαθρακοκοίλης, 1990, σελ. 612).

Εξάλλου «σήμερα, στην εποχή του παιδοκεντρικού οικογενειακού δικαίου, δεν είναι επιτρεπτός ο ισχυρισμός, ότι ο γονέας μπορεί να ασκεί το δικαίωμά του για επικοινωνία με το παιδί του κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Αντίθετα, όταν συντρέχουν περιπτώσεις εφαρμογής της γενικής ρήτρας του άρθρου 281 ΑΚ, η άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας θα πρέπει να απαγορεύεται και ως καταχρηστική» (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2010, σελ. 232).

Είναι επομένως εύλογο το συμπέρασμα ότι εφόσον ο νόμος έχει προβλέψει ότι το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα δεν μπορεί να ασκείται σε βάρος του συμφέροντος του παιδιού, η ίδια νομοθετική προστασία θα πρέπει να παρέχεται και στην άσκηση της επιμέλειας. Διότι εάν είναι απαγορευτική η πρόσκαιρη συνύπαρξη με έναν γονέα που βλάπτει το συμφέρον του τέκνου του, τότε ασφαλώς η ισόχρονη διαμονή του τέκνου με έναν τέτοιο γονέα δεν μπορεί παρά να αποτρέπεται.

1.4. Η δικανική κρίση ως προς την έννοια του αληθινού συμφέροντος του τέκνου

Κύριο εργαλείο στα χέρια του Δικαστή αποτελεί η καταρχήν αόριστη έννοια του αληθινού συμφέροντος του τέκνου και ο επιβαλλόμενος στη δικαστική αρχή σεβασμός της ισότητας μεταξύ των γονέων χωρίς διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, της κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας (βλ. ΑΠ 1316/2009, Α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ, 502787 ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΝΟΜΟΣ – *Intrasoft International*).

«Το “συμφέρον του τέκνου” αφορά όλες τις εκδηλώσεις (υλική, σωματική, πνευματική, ψυχική και ηθική) του προσώπου του. Αποτελεί αόριστη νομική έννοια, που εξειδικεύεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση με βάση αξιολογικά κριτήρια, αντλούμενα, μεταξύ άλλων, και από τα πορίσματα της ψυχολογίας». (Λαδογιάννης, 2013)

« (...) Η κρίση επιβάλλεται (...) να μην εξαντλείται στα άμεσα συμφέροντα του τέκνου αλλά να συνεκτιμά τα έμμεσα ή και μελλοντικά συμφέροντα αυτού», σύμφωνα με την Αγαλλοπούλου (Λαδογιάννης, 2013)

Σημαντικό κριτήριο για την εξειδίκευση του συμφέροντος του ανηλίκου «αποτελεί η προσωπική του γνώμη, η αναζήτηση της οποίας εξαρτάται από την ωριμότητα αυτού, η οποία προϋποθέτει μια κάποια ηλικία» (Εφαθ 1898/2000 ΕλλΔνη 42. 455)» (βλ. 5125/2016 ΜΠΡ ΑΘ (684280) Α΄ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΝΟΜΟΣ). «Ενόψει δε του ότι το συμφέρον του τέκνου δεν είναι στατικό, πρέπει τα κριτήρια εξειδίκευσής του να αποβλέπουν και στο μελλοντικό συμφέρον του τέκνου. (...) Επιβάλλεται, επομένως, ο συνδυασμός όλων των κριτηρίων και η σύνδεσή τους με συγκεκριμένα πρόσωπα και πράγματα προκειμένου να διαπιστωθεί το συμφέρον του συγκεκριμένου τέκνου» (βλ. Κούσουλα, 1987).

1.5. Οι πρόσφατες νομολογιακές τάσεις για την ανάθεση κοινής επιμέλειας

Τα τελευταία χρόνια διαφαίνεται η τάση της νομολογίας να ρυθμίζει την κατανομή της επιμέλειας του τέκνου από κοινού και στους δύο γονείς και να υποστηρίζει τον ρόλο που θα πρέπει να διαδραματίζει ο πατέρας στην ομαλή ανατροφή και συναισθηματικοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

Υποδειγματική αποτύπωση της τάσης αυτής αποτελεί η απόφαση 60/2017 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών:

«Στον ελληνικό Αστικό Κώδικα, προβλέπεται η χρονική κατανομή ή εναλλασσόμενη άσκηση όλων των εκφάνσεων της γονικής μέριμνας. (...). Στο διεθνή χώρο, υποστηρίζεται σθεναρά ότι με την εναλλασσόμενη κατοικία, κατοχυρώνεται μια καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στους γονείς, στη φροντίδα και ανατροφή των τέκνων, προσφέροντας στον ανήλικο τη δυνατότητα να διαβιεί στην καθημερινή του ζωή τόσο με τον πατέρα όσο και τη μητέρα. Το παιδί έχει δυο λειτουργικά σπίτια, την πατρική και μητρική του κατοικία. Ενθαρρύνεται έτσι η ισόρροπη επαφή του παιδιού και με τους δυο γονείς. Επιπλέον σημειώνεται ότι η κοινωνία έχει αλλάξει, η γυναίκα λόγω της επαγγελματικής της απασχόλησης βρίσκεται πλέον σε δυσκολία να φροντίσει μόνη της τα τέκνα, ενώ η σχέση των πατέρων με τα τέκνα τους δεν είναι η ίδια με αυτή που επικρατούσε παλαιότερα. (...) η ύπαρξη της διπλής κατοικίας θεωρείται ευεργετική και απαραίτητη για την προστασία της ισόρροπης ανάπτυξης των παιδιού. Τα παιδιά που ζουν εναλλάξ και με τους δυο γονείς με ίση κατανομή του χρόνου, ανέφεραν υψηλότερα

επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή τους από εκείνα που υπάγονται σε άλλη ρύθμιση για χωρισμένες οικογένειες (...). Την αρχή της εναλλασσόμενης κατοικίας (*shared residence*) και μετά τη διάσταση, εισηγείται και το Συμβούλιο της Ευρώπης με το υπ' αρ. 2079/2-10-2015 ψήφισμά του, με το οποίο προσκαλεί τα κράτη μέλη να την εισαγάγουν στη νομοθεσία τους, αποκλείοντας την εφαρμογή της σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, κακοποίησης του παιδιού και αδιαφορίας, που δημιουργούν κινδύνους για τη σωματική και ψυχική υγεία του τέκνου. (...) Ιδανική λύση είναι η διατήρηση της συμμετοχής και η ενεργητική παρουσία και των δυο γονέων στην ανατροφή του παιδιού, γιατί το τελευταίο δεν χρειάζεται μόνο τον καλύτερο από αυτούς (...). (βλ. 60/2017 ΜΠΡ ΑΘ, Α' Δημοσίευση ΝΟΜΟΣ, (ΕΦΑΔ 2017/55) ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΝΟΜΟΣ – *Intrasoft International* (704931).

Η ως άνω δικαστική απόφαση υπήρξε από τις πρώτες που κατένειμε χρονικά την άσκηση της επιμέλειας μεταξύ των γονέων. Ακολούθησαν και άλλες, ενδεικτικά οι ΜΠρΑθ (Ασφ) 7131/2017, ΜΠρΝαξ (Ασφ) 156/2017, ΜΠρΑθ 5652/2018

Η παραπάνω απόφαση, πέρα από την διεπιστημονική κάλυψη του ζητήματος, προχώρησε και στην απλή αλλά σημαντική αναφορά: ότι «σύμφωνα, με το ισχύον νομικό πλαίσιο (άρθρο 1513 § 1 εδ. 2 και 3 ΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 1514 ΑΚ), σε περίπτωση διαζυγίου ή ακύρωσης του γάμου ή διακοπής της συμβίωσης, οι επιλογές του δικαστηρίου για την ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας (εκπροσώπηση, διαχείριση και επιμέλεια) (...) είναι οι ακόλουθες τέσσερις: α) να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας σε ένα από τους γονείς, β) να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας και στους δυο γονείς από κοινού, γ) να κατανειμίμει λειτουργικά ή χρονικά την άσκηση της γονικής μέριμνας μεταξύ των γονέων και δ) να την αναθέσει σε τρίτον (Αγαλλοπούλου σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλο ΑΚ, Τόμος VIII, 2003, σελ. 172, αριθ. 29, Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II, 2012, σελ. 324)» (60/2017 ΜΠΡ ΑΘ).

Υπήρχε επομένως ήδη στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο το έρεισμα για την καθιέρωση του θεσμού της κοινής επιμέλειας και της λειτουργικής ή χρονικής κατανομής της και ότι εναπόκειται στην εξουσία του Δικαστή η επιλογή της βέλτιστης κατά περίπτωση λύσης.

Από την άλλη μεριά, η νομολογία ανέδειξε και την παραπάνω αναφερθείσα σημαντική συνιστώσα για την ίση κατανομή της επιμέλειας που δεν είναι άλλη από τη δυνατότητα συμφωνίας των γονέων. Χαρακτηριστική προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η απόφαση ΕφΛαρ 575/2003, η οποία αφαίρεσε τη γονική μέριμνα από τον πατέρα του τέκνου και να ανατεθεί εξ ολοκλήρου στην μητέρα στην οποία είχε ήδη ανατεθεί η επιμέλεια, «διότι, λόγω της έντονης αντιδικίας τους, της εχθρότητάς και της έλλειψης

οποιασδήποτε επαφής μεταξύ τους, θα είναι ιδιαίτερα δυσχερής η συνεννόησή τους για τα θέματα, που αφορούν τη διοίκηση της περιουσίας του και την εκπροσώπησή του» **(βλ. ΕφΑρ 575/2003, Δικογραφία 2004/233)**. Η ως άνω κρίση του δικαστηρίου οδηγεί εύλογα στη σκέψη ότι εάν η αδυναμία συνεννόησης των γονέων στα θέματα διοίκησης περιουσίας και εκπροσώπησης ,τα οποία δεν είναι καθημερινά, συνιστά λόγο συγκέντρωσης της γονικής μέριμνας στον έναν γονέα, τότε η ίδια αδυναμία στα καθημερινά θέματα επιμέλειας, όπως η ανατροφή, η διαπαιδαγώγηση, η υγεία, η εκπαίδευση κ.α. σίγουρα συνιστά λόγο η επιμέλεια του τέκνου να ασκείται από τον έναν γονέα. Θα ήταν ιδανικό οι δύο γονείς ενός τέκνου να επιτελούσαν το λειτούργημά τους από κοινού με αρμονικό τρόπο, καθώς κάτι τέτοιο θα είχε μόνο θετική επίδραση στο ίδιο το τέκνο. Ωστόσο

κάτι τέτοιο προϋποθέτει ώριμους γονείς, οι οποίοι είναι διατεθειμένοι να υπερκεράσουν τις τυχόν προσωπικές του πικρίες και αντιπαραθέσεις και να συνεργασθούν προς όφελος του ανήλικου παιδιού τους. Η εμπειρία της ζωής όμως δείχνει ότι πολλές φορές η ωριμότητα αυτή δυστυχώς λείπει, τουλάχιστον κατά το χρονικό διάστημα αμέσως μετά τη διακοπή της συμβίωσης των γονέων, δηλαδή πριν ακόμη καταλαγιάσουν τα αρνητικά συναισθήματα και τα πάθη **(Γ.-Α. Γεωργιάδης, 2017)**.

Κεφάλαιο 2^ο

Η επιμέλεια υπό την οπτική της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου

2.1. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου στους δικαιικούς θεσμούς και στο οικογενειακό δίκαιο

2.1.1. Η επιστημονική καινοτομία της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου (ΟΑΔ)

Κατά τον Charles K. Rowley ως οικονομική ανάλυση του δικαίου (Law and Economics) μπορεί να οριστεί η εφαρμογή της οικονομικής θεωρίας και των οικονομικών μεθόδων στην εξέταση της διαμόρφωσης, της δομής, των διαδικασιών και της επίδρασης του δικαίου και των δικαιικών θεσμών (Mackaay, 1999, p. 65). Κύρια επιδίωξη της ΟΑΔ (Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου) είναι να προσφέρει μια επιστημονική θεωρία ανάλυσης και ορθολογικής διαμόρφωσης των κανόνων δικαίου. Βασική της θέση είναι ότι οι δικαιικοί κανόνες λειτουργούν ως περιορισμοί (...) στις αποφάσεις κοινωνικών μονάδων που επιδιώκουν μεγιστοποίηση της ευημερίας τους (Γέμτος, 2001β, σ. 57)

Πνευματικός πατέρας της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου είναι ο R. Posner, ανώτατος δικαστής και καθηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Σικάγο (Τσαούση, 2003, σ. 267). Οι απαρχές της σύγχρονης σχολής της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου που αναδείχθηκε κυρίως από το έργο των Ronald Coase, Aaron Director και Guido Calabresi (Yale University), εδράζονται στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο τις δεκαετίες του 1940 και 1950, όταν για πρώτη φορά οικονομολόγοι δίδαξαν στην αντίστοιχη νομική σχολή (Gelter & Grechenig, 2014, p. 3).

Η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου (ΑΟΔ) αρχικά ασχολήθηκε με δικαιικούς κλάδους που σχετίζονταν άμεσα με τα οικονομικά, όπως η το δίκαιο του ανταγωνισμού και το φορολογικό δίκαιο. Στη συνέχεια αναπτύχθηκε σε όλους τους κλάδους του δικαίου, όπως το ενοχικό δίκαιο, το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, το ποινικό και το οικογενειακό δίκαιο (Τσαούση, 2003, σ. 268). Η βασική γραμμή της ΑΟΔ ήταν εξαρχής η σύνδεση του δικαίου με το κριτήριο της οικονομικής αποτελεσματικότητας και η κατάλληλη μεταφορά της οικονομικής σκέψης στο δίκαιο μέσα από τον συνυπολογισμό του κόστους και της ωφελιμότητας των επιλογών ώστε αυτό να παράγει δίκαιο που ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες των ατόμων. Η ΑΟΔ

αντιμετωπίζει τους δικαιοκούς θεσμούς ως μεταβλητές του οικονομικού συστήματος και δημιουργεί τις αναγκαίες συνδέσεις ώστε να εφαρμοστεί η οικονομική προσέγγιση σε όλα τα πεδία του δικαίου (Mackaay, 1999, p. 66).

Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η συμβολή του Ronald Coase στο άρθρο του «Problem of Social Cost» όπου αναδείχθηκε η σημασία του συναλλακτικού κόστους, η οποία διευκόλυνε σημαντικά την επέκταση της οικονομικής μεθοδολογίας σε πεδία όπου η εφαρμογή των αρχών της οικονομικής θεωρίας δεν φαινόταν εξ αρχής προφανής. Και τούτο διότι η βασική ιδέα του θεωρήματος, ότι το συναλλακτικό κόστος επιδρά στη δυνατότητα διαπραγμάτευσης και την κατανομή των δικαιωμάτων των μερών, βρίσκει εφαρμογή στο σύνολο σχεδόν των έννομων σχέσεων, ιδίως δε στις ιδιωτικές διαφορές, για τις οποίες ο Coase στο σχετικό έργο του έχει κάνει εκτενείς αναφορές μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, υποστηρίζοντας το θεώρημά του το οποίο στην κανονιστική του εκδοχή προβλέπει ότι «σε περιπτώσεις όπου το κόστος των συναλλαγών είναι απαγορευτικό, το δίκαιο πρέπει να ‘μιμείται την αγορά’ υπαγορεύοντας το αποτέλεσμα στο οποίο θα είχε καταλήξει η αγορά αν οι συναλλαγές εντός αγοράς ήταν εφικτές» (Τσαούση, 2003, σ. 268).

2.1.2. Οικονομική ανάλυση του δικαίου και οικογενειακό δίκαιο

Παρόλο που ο Coase δεν έχει προσεγγίσει το πεδίο του οικογενειακού δικαίου, ωστόσο οι απόψεις του σίγουρα επηρέασαν την μερίδα των θεωρητικών που στη συνέχεια ασχολήθηκαν με την οικογένεια. Το τελικό συμπέρασμά του, εξάλλου, στο «The Problem of Social Cost» φαίνεται απολύτως αναγκαίο, εάν ερμηνευτεί με σκοπό την εφαρμογή του στο οικογενειακό δίκαιο, για την ουσία των διαφορών επιμέλειας:

«Θα ήταν προφανώς επιθυμητό εάν οι μόνες ενέργειες που γίνονται ήταν αυτές από τις οποίες αυτό που αποκομίζει κανείς είναι μεγαλύτερης αξίας από αυτό που χάνει. Αλλά σε επίπεδο κοινωνικών διευθετήσεων, μέσα στο πλαίσιο των οποίων λαμβάνονται αυτοτελείς αποφάσεις, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι μία αλλαγή στο υπάρχον σύστημα η οποία μπορεί να οδηγήσει σε βελτίωση κάποιων αποφάσεων, θα μπορούσε να οδηγήσει στη χειροτέρευση κάποιων άλλων. Επιπλέον θα πρέπει να συνυπολογιστούν τα κόστη που σχετίζονται στην διεκπεραίωση διαφόρων κοινωνικών διευθετήσεων» (Coase, 1960, p. 44).

Παρά το γεγονός ότι η θεωρία του Coase γεννήθηκε εξετάζοντας κυρίως αστικές διαφορές αλλά όχι οικογενειακές, οι οποίες διακρίνονται για τον προσωποπαγή χαρακτήρα τους, ωστόσο το έργο του αποτέλεσε τεράστια συμβολή και έδωσε έναυσμα ώστε να φτάσει η οικονομική θεωρία «να αγγίξει» τα οικογενειακά θέματα, αρχικά σε επίπεδο λειτουργίας του γάμου και του οικογενειακού οίκου και μεταγενέστερα και σε επίπεδο βαθύτερης εξέτασης των οικογενειακών σχέσεων και της θέσης του παιδιού στην οικογένεια. Πολύ μεγάλης σπουδαιότητας παρέμβαση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου σε οικογενειακά θέματα επιχειρήθηκε από τον G. Becker και τους πρωτοποριακούς παραλληλισμούς που έκανε μεταξύ των οικονομικών του οικογενειακού οίκου και των οικονομικών μιας επιχείρησης, σηματοδοτώντας τη γέννηση ενός νέου πεδίου έρευνας, το οποίο έγινε γνωστό ως «Νέα Οικιακή Οικονομία» (Tsaoussi, 2015, p. 176) με την εφαρμογή οικονομικών αρχών στην οικογενειακή ζωή (Gelter & Grechenig, 2014). Ακόμη, η Elizabeth Peters ανέδειξε τον γάμο ως σύμβαση και το διαζύγιο ως πεδίο συνδιαλλαγής και διαπραγμάτευσης με επιλογές που βασίζονται στο κόστος και στην ωφελιμότητα των δύο μερών (Peters, 1996).

Το έργο του Νομπελίστα G. Becker αποτέλεσε την θεμέλιο λίθο για την μελέτη της οικονομικής θεώρησης της οικογένειας, αφού αντιμετώπισε για πρώτη φορά την οικογένεια και τα μέλη της ως οικονομικές οντότητες και ως καταναλωτές και παραγωγούς. Εφάρμοσε την θεωρία της ορθολογικής επιλογής και της συμπεριφοράς βάσει στόχων μεγιστοποίησης της ευημερίας στην οικογένεια και ανέδειξε τη συμπεριφορά των μελών της οικογένειας από την οπτική της στρατηγικής επιλογής (Swennen, 2026, p. 2).

2.1.3. Η συμβολή άλλων επιστημών στο οικογενειακό δίκαιο και η θέση του οικογενειακού δικαίου στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα

Η οικογένεια αποτελεί θεμελιώδη θεσμό της κοινωνίας και οποιαδήποτε νομοθετική πολιτική αφορά την οικογένεια δεν μπορεί να διαμορφωθεί χωρίς την εξέταση των οικογενειακών θεσμών μέσα από το πρίσμα και άλλων, πέραν της νομικής, επιστημών, όπως η οικονομική επιστήμη αλλά και η κοινωνιολογία ή η ψυχολογία.

Για παράδειγμα «οι κοινωνιολογικές έρευνες μπορούν να τεθούν στην υπηρεσία της Νομικής Επιστήμης και δραστηριότητας όχι μόνο κατά την παραγωγή αλλά και κατά

την εφαρμογή και ερμηνεία των κανόνων του οικογενειακού δικαίου λόγω του ότι το οικογενειακό δίκαιο, παλαιότερο και νεότερο, βρίθεται εννοιών με μεταβλητό περιεχόμενο («αόριστες έννοιες»). Μέσω των εννοιών αυτού του είδους οι νομικές ρυθμίσεις των οικογενειακών σχέσεων συνδέονται στενά με την κοινωνική πραγματικότητα και η Κοινωνιολογία του Δικαίου μπορεί να συνδράμει τη δογματική αντιμετώπιση ερμηνευτικών προβλημάτων» (Ιντζεσίλογλου, 1990, σ. 91).

Εξάλλου, *«όταν ο ερμηνευτής του δικαίου αναζητά ένα εμπειρικά προσδιορισμένο περιεχόμενο για έναν κανόνα δικαίου ή για μια νομική έννοια, απομακρύνεται κατ' ανάγκη από τις δικές του υποκειμενικές αντιλήψεις. Επομένως, το Δίκαιο εξορθολογικεύεται και ετεροπροσδιορίζεται προς την κατεύθυνση της συλλογικής συνείδησης κάθε κοινωνίας—και μειώνεται ο κίνδυνος να καταστεί εργαλείο στα χέρια μιας προνομιάς ελίτ που χειραγωγεί. Για το λόγο αυτό, οι κοινωνιολόγοι του δικαίου αντιμετωπίζουν τις αόριστες νομικές έννοιες ως ανοίγματα προς τη ρέουσα κοινωνική πραγματικότητα»* (Τσαούση, 2018, σ.20).

Η θεμελιώδης σημασία της οικογένειας για τις κοινωνίες καθιστά απαραίτητη την κατά το δυνατόν πληρέστερη εξέταση των θεσμών της, της λειτουργίας της αλλά και των νομικών «επιλοκών» της διάλυσής της μέσα από άλλες επιστήμες. «Επιγραμματικά, οι οικογένειες επιτρέπουν στις κοινωνίες να αναπαραχθούν φυσικά, κοινωνικά και πολιτισμικά» (Tsaoussis, 2005).

Όπως υποστηρίζει ο Halley, ο τεχνητός διαχωρισμός του οικογενειακού δικαίου από άλλους κλάδους του δικαίου που αντιμετωπίζονται ως κυρίαρχοι της αγοράς, παρεμποδίζει την ορθή θεώρηση των διανεμητικών λειτουργιών του οικογενειακού οίκου (Swennen, 2016, p. 3).

«Σήμερα πλέον έχει καταστεί αρκετά σαφές, ότι η οικονομική προσέγγιση της οικογένειας μπορεί να βοηθήσει τους δικηγόρους, τους εκπροσώπους της νομικής θεωρίας και τους δικαστές να κατανοήσουν καλύτερα τη λειτουργία του οικογενειακού δικαίου. Σε κανονιστικό επίπεδο, η οικονομική ανάλυση παρέχει ισχυρή μεθοδολογία στη διαμόρφωση των βιώσιμων μοντέλων που επιτρέπουν τους θεωρητικούς να αναγνωρίσουν τα κίνητρα που δημιουργεί ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο και να προβλέψουν έτσι την συμπεριφορά των εμπλεκόμενων μερών. Σε πρακτικό επίπεδο, τα εργαλεία της δογματικής οικονομικής επιστήμης ανιχνεύουν τις πρακτικές συνέπειες της εφαρμογής των νομικών κανόνων, αποκαλύπτοντας τον βαθμό αποτελεσματικότητάς τους. Συνολικά, νομοθέτες και εφαρμοστές του νόμου είναι σε θέση να προβλέψουν τις

συνέπειες των πράξεών τους (υιοθετώντας εκ των προτέρων τους πιο κατάλληλους κανόνες με τους οποίους μπορεί να ρυθμιστεί η οικογενειακή ζωή) και επιπλέον να «διορθώσουν» τις συνέπειες αυτές, με την εκ των υστέρων βελτίωση των υπάρχουσών θεσμών οικογενειακού δικαίου προχωρώντας στις απαραίτητες προσαρμογές» (Tsaoussis, 2005).

2.2. Το ανήλικο τέκνο στην Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου

2.2.1. Η σύγχρονη προσέγγιση της ΟΑΔ ως προς την επιμέλεια του τέκνου

Ένα βασικό ζήτημα που εντοπίζει η ΟΑΔ στο ζήτημα της επιμέλειας του τέκνου είναι ότι η τελευταία καθορίζεται *ex post*, δηλαδή μετά την διάσπαση του έγγαμου βίου. Και αυτό είναι, θα έλεγε κανείς, αναμενόμενο, δεδομένου ότι ένας γάμος ξεκινά με σκοπό να διαρκέσει και όχι να διαλυθεί και συνεπώς θα ήταν αντιπαραγωγικό ως προς την επιτυχία του ίδιου του γάμου να συζητούνται εξ αρχής οι όροι ενός ενδεχόμενου διαζυγίου. Ωστόσο, εάν ληφθούν υπόψη τα συναλλακτικά κόστη, η άριστη επιλογή φαίνεται πράγματι να είναι αυτή του καθορισμού των όρων του διαζυγίου στην αρχή του γάμου. Άριστη διότι μεγιστοποιεί την ευημερία του τέκνου και το πλεόνασμα των συζύγων, τα οποία με τη σειρά τους θα παίξουν βοηθητικό ρόλο στην ελαχιστοποίηση της πιθανότητας διαζυγίου (Francesconi & Muthoo, 2011, p.3).

Η θεωρία των Francesconi & Muthoo βασίζεται μεν στην προηγούμενη θεωρία εκπροσώπων της ΟΑΔ, όπως οι Mnookin και Kornhauser, οι οποίοι θεωρούν ως πρωταρχικό ρόλο του νόμου να παρέχει το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι δύο γονείς που αποφασίζουν να χωρίσουν μπορούν να καταλήξουν σε συμφωνία για την κατανομή της επιμέλειας μέσω διαπραγματεύσεων έχοντας υπόψη τους τις πιθανές εκβάσεις μιας δικαστικής διαμάχης, δηλαδή υπό τη σκιά του νόμου (*in the shadow of the law*), ωστόσο το μοντέλο που προτείνει η δική τους θεωρία προχωρά ένα βήμα παραπέρα, καταδεικνύοντας τη σημασία της πρώιμης διαπραγμάτευσης για την κατανομή της επιμέλειας, πολύ πριν προκύψει μεταξύ τους το ενδεχόμενο του διαζυγίου. Κι αυτό το πετυχαίνει η συγκεκριμένη μελέτη επιχειρηματολογώντας υπέρ της αποτελεσματικότητας της κατανομής της επιμέλειας εντός γάμου και ορίζοντας ως άριστη επιλογή αυτήν που προκαλεί το μικρότερο ποσοστό αναποτελεσματικότητας, υπό την παραδοχή ότι η συμφωνία για την κατανομή της επιμέλειας δεν μπορεί παρά να είναι μία ατελής σύμβαση και ότι οι γονείς διαθέτουν διαφοροποιημένες ικανότητες να

παράγουν αξία και ποιότητα που αφορά το παιδί κατά τη διάρκεια του γάμου. Τέλος κατά τη θεωρία αυτή στο διαζύγιο δεν μπορεί να υπάρξει σημείο ισορροπίας κατά Nash όπως αυτό εξετάζεται και η επιμέλεια θα πρέπει να δίνεται είτε αποκλειστικά είτε με μεγαλύτερο μερίδιο κατανομής στον γονέα εκείνον που επενδύει περισσότερο στην ευημερία του παιδιού, ανεξάρτητα από το πόσο κοστολογεί ο ίδιος το κέρδος του από τις σχετικές επενδύσεις του. (Franzesconi & Muthoo, 2011, p. 7).

Η θεωρία του Rasul, από την άλλη, δίνει περισσότερη έμφαση στην αντίληψη του γονέα για την μεγιστοποίηση του οφέλους του από τις επενδύσεις του στην ευημερία του παιδιού και το μοντέλο που προτείνει είναι βασισμένο στα κίνητρα του κάθε γονέα να λαμβάνει επενδυτικές επιλογές. Και σε αυτήν τη θεωρία υποστηρίζεται η εκ των προτέρων συμφωνία των συζύγων για τον καθορισμό της επιμέλειας και προβάλλεται το επιχείρημα ότι μέσω μιας τέτοιας συμφωνίας μεγιστοποιούνται οι επενδύσεις των γονέων στην ευημερία του παιδιού και ελαχιστοποιείται η πιθανότητα διαζυγίου, εάν όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες παραμένουν ίσοι (Rasul, 2004, p. 4).

Οι Grossman, Hart και Moore (μοντέλο GHM) υποστηρίζουν ότι στον γάμο τα δύο μέρη επενδύουν σε ένα δημόσιο αγαθό και ότι οι επενδύσεις αυτές δεν μπορούν να εξειδικευτούν εκ των προτέρων με αποτέλεσμα τα μέρη να διαπραγματεύονται με όρους Nash για το πλεόνασμα της σχέσης τους μόνο αφού αυτή έχει καταστραφεί. Ακόμη απορρίπτουν το μοντέλο κοινής επιμέλειας καθώς, όπως αναφέρει ο Hart, μια κοινή συνιδιοκτησία μπορεί να είναι άριστη επιλογή μόνον όταν περιλαμβάνει υλικά περιουσιακά στοιχεία και όχι ανθρώπινο κεφάλαιο. Συναφώς οι Bashley και Ghatak καταδεικνύουν ότι το δημόσιο αγαθό ιδανικά καταλήγει στην ιδιοκτησία του μέρους που το κοστολογεί περισσότερο. Έτσι η αποτελεσματική *ex post* κατανομή δικαιωμάτων ιδιοκτησίας μεγιστοποιεί τα κίνητρα για τις *ex ante* επιλογές επενδύσεων με τέτοιον τρόπο ώστε η κοινή ιδιοκτησία να είναι υποβέλτιστη επιλογή (Rasul, 2004, p. 3).

Η σημασία των κινήτρων στην συμπεριφορά των γονέων αναδείχθηκε με ιδιαίτερα πρωτότυπο και ριζοσπαστικό τρόπο από τον Gary Becker, ο οποίος τόνισε την σημασία της λειτουργίας της οικογένειας και της αποτελεσματικότητας στην οποία αυτή στοχεύει αναφορικά με την φροντίδα της μίας γενιάς προς την άλλη. Θεωρεί δηλαδή την φροντίδα του γονέα προς το παιδί ως αντάλλαγμα για την υποστήριξη που θα του παρέχει το παιδί όταν ο ίδιος θα βρίσκεται σε μεγάλη ηλικία (Swennen, 2016, p. 4). Ωστόσο αυτού του είδους το κίνητρο διαφέρει σημαντικά από την αλτρουιστική

συμπεριφορά που τονίζουν οι Francesconi και Muthoo ως παράγοντα που αποδίδει στον γονέα πλεόνασμα από τον γάμο και συνεπώς μεγαλύτερο όφελος, παρά το γεγονός ότι δεν έχει καμία επίδραση στην διαπραγματευτική τους ισχύ (Francesconi & Muthoo, 2003, p. 14).

2.2.2. Το συμφέρον του τέκνου

Τα παιδιά εισέρχονται στη «σύμβαση» του γάμου ως τρίτα μέρη, τα οποία δεν έχουν λόγο στον τρόπο κατάρτισης της σύμβασης ούτε στον χρόνο και τρόπο λήξης της, έχουν ωστόσο ηθικό και υλικό συμφέρον στη συνέχιση του γάμου (Tsaoussis, 2005, p. 13). Καθήκον των γονέων και υποχρέωση που απορρέει από το νόμο σε περίπτωση διακοπής της έγγαμης συμβίωσης είναι η προστασία της ψυχοσυναισθηματικής ισορροπίας των παιδιών και η βέλτιστη δυνατή διευθέτηση των συνθηκών ζωής τους.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, πρωταρχικό κριτήριο για την δικαστική κρίση της κατανομής της επιμέλειας αποτελεί το συμφέρον του τέκνου, αόριστη νομική έννοια η οποία θα πρέπει να εξειδικεύεται κάθε φορά ανάλογα με τις εκάστοτε συγκεκριμένες περιστάσεις. Και είναι απαραίτητη η εξειδίκευσή της, καθώς φαίνεται να λειτουργεί σαν μια «νομική μαύρη τρύπα» (Van Krieken, 2005) και στην ερμηνεία της χωρά μια τεράστια ποικιλία επιχειρημάτων, περιστατικών, δικαιωμάτων και χαρακτηριστικών των οικογενειακών σχέσεων.

Ωστόσο, η θεώρηση της ΟΑΔ στο οικογενειακό δίκαιο, γεννημένη από την ανάγκη αντιμετώπισης της οικογενειακής δομής ως σύστημα συμπεριφορών και κινήτρων που δημιουργούν διαφορετικά αποτελέσματα κέρδους, ζημίας και επιπέδων ευημερίας των ατόμων, δεν έχει ασχοληθεί εκτενώς με την ουσία του συμφέροντος του τέκνου. Η μοναδική προσέγγιση του συμφέροντος του τέκνου έχει επιχειρηθεί από τη σκοπιά υπό την οποία αυτό λειτουργεί ως παράγοντας αύξησης της ευημερίας των γονέων και του κέρδους αυτών μέσα στον γάμο και μετά τη λήξη αυτού. Η προσέγγιση αυτή είναι εμφανής στα μοντέλα κατανομής επιμέλειας των Francesconi & Muthoo και του Rasul, τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω.

Είναι όμως αδύνατον να μιλά κανείς για κατανομή της επιμέλειας του τέκνου σύμφωνα με το δικό του συμφέρον όταν στην επιστημονική συζήτηση κυριαρχούν τα δικαιώματα και το συμφέρον των γονέων. Και από αυτό το αδιέξοδο ο μοναδικός

τρόπος διαφυγής είναι η διεπιστημονική αντιμετώπιση του ζητήματος. Με συνεργασία όχι μόνο της νομικής και της οικονομικής επιστήμης, αλλά και της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας. Διότι σε αντίθετη περίπτωση, είναι μονόδρομος η τυφλή εφαρμογή δογματικών παραδοχών που απέχει μακράν από τις πραγματικές και αληθινές ανάγκες του παιδιού.

Χαρακτηριστική είναι η καθιερωμένη εδώ και δεκαετίες στη σχετική βιβλιογραφία επισήμανση της Carol Gilligan για την διαφοροποίηση μεταξύ της ηθικής της δικαιοσύνης και την ηθική της φροντίδας (Gilligan, 1982), η οποία δεν βρίσκει εύκολα χώρο στο οικογενειακό δίκαιο. Είναι ανάγκη να χρησιμοποιηθούν τα στοιχεία της ηθικής της δικαιοσύνης (ισότητα, ισοκατανομή, αμεροληψία), της αρχής της ευημερίας (όπως καθορίζεται έξω από τη νομική και ηθική σκέψη) και της ηθικής της φροντίδας (η οποία όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα έχει μικρή θέση) και κατά την Gilligan περιλαμβάνει την συνδεσιμότητα, την διατήρηση των σχέσεων και την αποφυγή της βλάβης του ανθρώπου (Smart, 1991, p. 487). Κατά την ίδια άποψη *«η κοινή επιμέλεια μετά το διαζύγιο μπορεί να είναι επιτυχής μόνο εάν οι γονείς βλέπουν το συμφέρον και την ευημερία των παιδιών τους έξω από τις δικές τους επιθυμίες και εάν υπάρχει μία θετική αντιμετώπιση του ενός γονέα προς τον άλλον. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραγόντων είναι σημαντικός διότι, ενώ το οικογενειακό δίκαιο αγνοεί τις περιστάσεις που οδήγησαν στον χωρισμό, αυτές μπορεί να είναι καθοριστικές για τον τρόπο που αντιμετωπίζει ο ένας γονέας τον άλλον. Ο διαχωρισμός των χαρακτηριστικών των γονέων ως συντρόφων και ως γονέων μπορούν να βοηθήσουν τα μέρη να εγκαθιδρύνουν το νέο καθεστώς μετά το διαζύγιο. Οι γονείς που κάνουν αυτόν τον διαχωρισμό είναι ώριμοι και ικανοί να κάνουν τη μετάβαση στην μετά το διαζύγιο γονεϊκότητα, ενώ όσοι δεν μπορούν να τον κάνουν παραμένουν εγκλωβισμένοι στην συναισθηματική τροχοπέδη του γάμου τους, αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν τις ανάγκες των παιδιών τους και είναι ηθικά ανώριμοι»* (Smart, 1991, p. 494).

2.2.3. Το τέκνο ως προϊόν

Η ΟΑΔ έχει αναπτύξει ολόκληρες θεωρίες οι οποίες βασίζονται στην αντίληψη του παιδιού ως προϊόντος. Μέσα από την μικρο-οικονομική ανάλυση της γονιμότητας στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τις αρχές του 1960 οι Leibenstein, Okun, Becker και άλλοι επιχείρησαν να εξηγήσουν τον αντίκτυπο του επιπέδου του εισοδήματος και της οικονομικής ανάπτυξης στην απόφαση της οικογένειας να τεκνοποιήσει. Μετά τις

καινοτομίες και τις μεταβολές που προέκυψαν στην μικρο-οικονομική ανάλυση από τον Becker και τον Lancaster, αναδύθηκαν και διακρίνονται δύο είδη θεωρητικών μοντέλων: Εκείνα που εφαρμόζουν την μέθοδο ανάλυσης των Lancaster-Becker, ήτοι την νέα οικιακή οικονομία, και εκείνα που εφαρμόζουν το περισσότερο παραδοσιακό μικρο-οικονομικό μοντέλο. Η μεταγενέστερη έρευνα του J.Simon ανέπτυξε τέσσερα γενικά μοντέλα τα οποία περιγράφουν τις οικογενειακές αποφάσεις: Στα δύο πρώτα μοντέλα τα παιδιά θεωρούνται πηγή άμεσης ευημερίας ως υποπροϊόντα σεξουαλικής δραστηριότητας ή ως επενδυτικά αγαθά. Στα άλλα δύο μοντέλα τα παιδιά θεωρούνται πηγή έμμεσης ευημερίας, ως καταναλωτικά αγαθά (Cochrane, 1975, p. 373).

Πιο αναλυτικά, το πρώτο μοντέλο οι σύζυγοι λαμβάνουν αποφάσεις μεταξύ της ευτυχίας του γάμου και του βιοτικού προφίλ τους οι οποίες καθορίζουν το μέγεθος της οικογένειας, αφού η αποφυγή ή η καθυστέρηση ενός γάμου συμβαίνει για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο απόκτησης παιδιών, επειδή τα τελευταία αντιμετωπίζονται ως ένα υποπροϊόν σεξουαλικής δραστηριότητας που προσφέρει μηδενική ευημερία. Το δεύτερο μοντέλο όπου τα παιδιά έχουν κυρίως θέση επενδυτικού αγαθού, η τεκνοποίηση είναι αποτέλεσμα επιλογής μεταξύ της παρούσας και της μέλλουσας κατανάλωσης. Το τρίτο μοντέλο αντιπροσωπεύει την επιλογή μεταξύ παιδιού και άλλων αγαθών και ανταποκρίνεται σε κοινωνικές συνθήκες όπου τα παιδιά δεν αντιμετωπίζονται σαν επενδυτικά αγαθά αλλά σαν πηγή άμεσης ευημερίας. Το τελευταίο μοντέλο αφορά την οικογένεια που αποφασίζει μεταξύ του αριθμού των παιδιών που θα αποκτήσει και της ποιότητας των παιδιών (Cochrane, 1975, p. 373-374).

Και παρόλο που η παρουσίαση των παραπάνω μοντέλων από την S. Cochrane χωρίζει τους γονείς σε διαφορετικές κατηγορίες σύμφωνα με τα κίνητρά τους και τον τρόπο λήψης αποφάσεων (απόκτηση παιδιών ως σκοπό ή ως μέσο προς σκοπό, επιλογή μεταξύ περισσότερων παιδιών ή λίγων «ποιοτικών» παιδιών), η ίδια ωστόσο καταλήγει ότι ο διαχωρισμός αυτός είναι τεχνητός και ότι ακόμη και στους πιο πρωτόγονους πολιτισμούς τα παιδιά αποφέρουν άμεση ευημερία, συνιστούν μορφή κοινωνικής ασφάλειας και υποπροϊόντα σεξουαλικής δραστηριότητας. Και επιπλέον ότι οι γονείς δεν επιλέγουν τελικά μεταξύ πολλών, «χαμηλής ποιότητας» παιδιών και λίγων, «υψηλής ποιότητας». Επιλέγουν μεταξύ πολλών, υψηλής ποιότητας παιδιών σε συνδυασμό με χαμηλό βιοτικό επίπεδο και λίγων, και πάλι υψηλής ποιότητας παιδιών σε συνδυασμό με υψηλότερο βιοτικό επίπεδο (Cochrane, 1975, p. 390).

Κατά τους Weiss & Willis, τα παιδιά είναι ένα είδος δημόσιου αγαθού εντός γάμου, ένα οικογενειακό προϊόν το οποίο απολαμβάνουν από κοινού οι δύο σύζυγοι ή ένα περιουσιακό στοιχείο που έχει κατασκευαστεί μέσα στην οικογενειακή στέγη. Η οπτική αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι σε οικονομικούς όρους τα δημόσια αγαθά δεν είναι ούτε αποκλειστικά ούτε ανταγωνιστικά. Οι δύο γονείς μπορούν να απολαμβάνουν εξίσου το αγαθό αυτό, τα παιδιά τους, χωρίς ο ένας να εμποδίζει ή να μειώνει την απόλαυση του άλλου (Tsaoussis, 2005, p.13).

Όπως φαίνεται, τα παιδιά έχουν περιγραφεί ως διαρκή καταναλωτικά αγαθά που προσφέρουν χρησιμότητα στους γονείς τους, επενδυτικά αγαθά που προσφέρουν έσοδα και ως δημόσια αγαθά με θετικές και αρνητικές εξωτερικότητες. Τα παιδιά είναι επίσης άνθρωποι, με συγκεκριμένα δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την διεκδίκηση της ευτυχίας (Folbre, 1994, p.86).

Η τελευταία αυτή διαπίστωση της Nancy Folbre είναι περισσότερο σύμφωνη με το πνεύμα του παιδοκεντρικού οικογενειακού δικαίου, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, παρά με τις περισσότερες μικρο-οικονομικές έρευνες της ΟΑΔ. Κι εδώ ωστόσο ο Becker καινοτόμησε μιλώντας για αλτρουισμό του γονέα και αναφέροντας ότι η ευημερία των γονέων εξαρτάται θετικά από την ευημερία των παιδιών τους (Becker & Barro, 1986, p. 69). Και είναι γεγονός ότι, προκειμένου να θεωρείται επιτυχημένη μία απόφαση ενός γονέα, η οποία σχετίζεται με το παιδί του, όπως ο καθορισμός της επιμέλειας, , θα πρέπει να βασίζεται κυρίως στο δικό του συμφέρον και στη δική του ευημερία. Εξάλλου το ίδιο το παιδί, αν και ως εκ τρίτου συμβαλλόμενος στη σύμβαση του γάμου, δεν έχει δικαίωμα γνώμης για το πώς και πότε θα λήξει η σύμβαση αυτή, ενώ από την άλλη μεριά έχει έμφυτο ηθικό και υλικό συμφέρον στη διατήρησή της (Tsaoussis, 2005, p. 13).

Κεφάλαιο 3^ο

Η περιορισμένη ορθολογικότητα στην επιλογή του καθεστώτος επιμέλειας

3.1. Ορθολογική επιλογή και περιορισμένη ορθολογικότητα

Βασική υπόθεση της ΟΑΔ αποτελεί η επιδίωξη κάθε ορθολογικού ατόμου για μεγιστοποίηση της ευημερίας του μέσα από στάθμιση του κόστους και του οφέλους των επιλογών του (*rational choice theory*). Υπόθεση η οποία προϋποθέτει την ύπαρξη ορθολογικών ανθρώπων που έχουν σαφή αντίληψη των εκφάνσεων του περιβάλλοντός τους και ένα οργανωμένο και σταθερό σύστημα προτιμήσεων και υπολογισμού των εναλλακτικών επιλογών τους ώστε να μπορούν να προσεγγίζουν τις προτιμήσεις αυτές στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Η υπόθεση αυτή όμως δεν λαμβάνει υπόψη της το γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει περιορισμένη γνώση και ικανότητα και κάνει απλοποιήσεις στην ερμηνεία του πραγματικού κόσμου προκειμένου να λάβει αποφάσεις (Simon, 1955, p. 99). Ο Simon ερευνά στο έργο του *Rational Choice and the Structure of the Environment* την υπόθεση ότι, παρόλο που κάθε εναλλακτική επιλογή μπορεί να έχει συγκεκριμένες συνέπειες, το άτομο μπορεί μόνο περιορισμένα να προβλέψει τις συνέπειες αυτές ή τις πιθανότητές τους, αναδεικνύοντας την ανεπάρκεια της παραδοσιακής θεωρία ορθολογικής επιλογής και παρουσιάζοντας ο ίδιος τους ανθρώπους ως ‘satisfiers’ δηλαδή ως άτομα που επιδιώκουν απλώς την ικανοποίηση, έναντι της παραδοσιακής θεωρίας που τους θέλει ‘maximisers’, δηλαδή άτομα που επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση κάποιου αναμενόμενου οφέλους (Adams, 1962), επιδίωξη που κατά τον Simon είναι μη ρεαλιστική στην πραγματική ζωή εξαιτίας της πολυπλοκότητας του ανθρώπινου περιβάλλοντος και των περιορισμών του ανθρώπου στην επεξεργασία πληροφοριών. Η ικανοποίηση σχετίζεται με την επιλογή της επαρκώς αποδεκτής «καλής» επιλογής και ο άνθρωπος ωθείται στην επιλογή αυτήν από συγκεκριμένα προσωπικά κίνητρα (Schwarz et al., 2002).

Η παραπάνω θεωρία περί περιορισμένης ορθολογικότητας (*bounded rationality*) βασίζεται κατά τον Simon σε τρεις παράγοντες οι οποίοι δημιουργούν εμπόδια στους ορθολογικούς ανθρώπους: (1) διαθέτουν μόνο ανεπαρκείς και συχνά αναξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με τις εναλλακτικές επιλογές τους και τις συνέπειές τους, (2) το ανθρώπινο μυαλό έχει περιορισμένη ικανότητα να αξιολογεί και να επεξεργάζεται

πληροφορίες, και (3) σε πολλές περιπτώσεις οι άνθρωποι διαθέτουν περιορισμένο χρόνο να λάβουν μία απόφαση (Tsaoussis, 2014).

Ειδικότερα, οι περιορισμοί της ανθρώπινης αντίληψης είναι γνωστές ως «γνωστικές προκαταλήψεις» (cognitive biases). Το ανθρώπινο μυαλό, λόγω της αδυναμίας του να επεξεργαστεί το σύνολο των πληροφοριών, κατά κανόνα υποπίπτει σε λάθη και καταφεύγει σε επινοήσεις (heuristics) προκειμένου να λάβει αποφάσεις. Οι γνωστικές προκαταλήψεις αφορούν τη συμπεριφορά, τη λήψη αποφάσεων, τις πεποιθήσεις, τις προσωπικές εμπειρίες (Tsaoussis, 2014).

«Οι επινοήσεις στις οποίες καταφεύγει ο άνθρωπος απορρέουν από την διαδικασία αξιολόγησης της πιθανότητας σύνθετων γεγονότων όπου λαμβάνονται υπόψη μόνο τα πιο απλά και διαθέσιμα σενάρια. Ο άνθρωπος έχει την τάση να δημιουργεί σενάρια όπου πολλοί παράγοντες δεν διαφέρουν καθόλου και λαμβάνουν χώρα μόνο οι πιο προφανείς παραλλαγές, ενώ αλλαγές από διαδραστικές διαδικασίες συμβαίνουν σπάνια» (Tversky & Kahneman, 1973, p. 229).

Κατά τους Tversky & Kahneman οι γνωστικές προκαταλήψεις και οι επινοήσεις-ευριστικές επιλογές επηρεάζουν σημαντικά τις καταστάσεις όπου υπάρχει σύγκρουση. Σε τέτοιες καταστάσεις οι διαθέσεις και τα σχέδια του ενός μέρους είναι προφανή και διαθέσιμα μόνο στο ίδιο, ενώ το αντίπαλο μέρος τα αγνοεί και καθορίζει τη δική του συμπεριφορά αντιδρώντας σε όποια χαρακτηριστικά συμπεριφοράς και κίνητρα της άλλης πλευράς του είναι προφανή (Tversky & Kahneman, 1973, p. 230).

3.2. Περιορισμένη ορθολογικότητα και γνωστικές προκαταλήψεις στις οικογενειακές διαφορές

Τέτοια κατάσταση σύγκρουσης είναι και το διαζύγιο και οποιαδήποτε συζήτηση ή αντιδικία γύρω από την επιμέλεια των ανήλικων τέκνων. Η ίδια εξάλλου η απόφαση της λύσης ενός γάμου φέρνει, σύμφωνα με το μοντέλο του George Levinger, το άτομο αντιμέτωπο με φραγμούς που αφορούν το οικονομικό κόστος, τους κοινωνικούς και ηθικούς περιορισμούς αλλά και τις οικογενειακές σχέσεις (Scott, 1990).

Παραδοσιακά, ο γάμος θεωρούταν ηθική δέσμευση (Wilkinson-Ryan & Small, 2008). Και παρόλο που το οικογενειακό δίκαιο έχει απομακρυνθεί από αυτήν την ηθική και θρησκευτική διάσταση και έννοια του γάμου καθιστώντας την διαδικασία του

διαζυγίου κυρίως υπόθεση νομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ωστόσο η σχεδόν ολοκληρωτική κατάρρευση αυτής της αρχικής και παραδοσιακής διάστασης του γάμου είναι ίσως η αιτία της ανάδειξης των ορθολογικών περιορισμών και γνωστικών προκαταλήψεων. Το σύγχρονο μοντέλο γάμου είναι αυτό της περιορισμένης επένδυσης και διεκδίκησης της αυτοεκπλήρωσης, που ακολουθείται από απογοήτευση και διάλυση της σχέσης (Scott, 1990). Οι σύζυγοι αντιμετωπίζουν τα θέματα του διαζυγίου εντελώς απομακρυσμένοι πλέον από το πνεύμα του παραδοσιακού σκοπού της οικογένειας, δηλαδή την ένωση, την συνύπαρξη και την κοινή δέσμευση και εστιάζουν στην ματαίωση των δικών του ο καθένας προσωπικών επιδιώξεων και προσδοκιών.

Ειδικά στην περίπτωση των διαφορών επιμέλειας, η συναισθηματική φόρτιση, τα αρνητικά βιώματα και η έλλειψη εμπιστοσύνης συχνά οδηγούν τους δύο συζύγους και γονείς σε έναν μονόδρομο συγκρούσεων, ελλειπούς ή κακής διαπραγμάτευσης και εν τέλει στην εναπόθεση της τύχης των παιδιών τους στον δικαστικό κριτή, ο οποίος πρέπει να διαμορφώσει άποψη για όλες τις διαφορές τους, τις οικονομικές, κοινωνικές και ψυχοσυναισθηματικές εκφάνσεις της ζωής τους και τις προσωπικότητές τους διαβάζοντας έγγραφα και ακούγοντας μάρτυρες στον περιορισμένο χρόνο μίας δίκης. Επιλέγουν δηλαδή, ούτε λίγο ούτε πολύ, να παίξουν κορώνα ή γράμματα στη λήψη αποφάσεων θεμελιώδους σημασίας για τη ζωή των παιδιών τους επειδή λόγω της φόρτισής τους δεν είναι σε θέση να διαπραγματευτούν ορθολογικά.

Και μολονότι οι δύο σύζυγοι μπορεί να είναι σε θέση να καθορίσουν οι ίδιοι μέσω της διαπραγμάτευσης και της κατάρτισης μίας ιδιωτικής συμφωνίας τις παραμέτρους και τις συνέπειες του διαζυγίου τους πολύ περισσότερο από έναν δικαστή, μεγιστοποιώντας έτσι την συνολική ευημερία που θα τους προσφέρει το διαζύγιο, ωστόσο η συμπεριφορική οικονομική θεωρία έχει καταγράψει πολλές από τις συνήθως υπάρχουσες προκαταλήψεις και ευριστικές επινοήσεις που παρεμποδίζουν την αποτελεσματική διαπραγμάτευση, όπως οι γνωστικές προκαταλήψεις της αυτό-εξυπηρέτησης, της αντίληψης της δεδομένης πίτας, του φαινομένου της προικοδότησης και της προκατάληψης της αγκύρωσης (self-serving biases, fixed-pie bias, endowment effect, anchoring). Σημαντικό ρόλο επίσης παίζουν και ψυχολογικές μεταβλητές σχετιζόμενες με το φύλο (Wilkinson-Ryan & Small, 2008). Ασφαλώς καίρια θέση κατέχει και η απειλή της σκιάς του νόμου αφού δύο ορθολογικά μέρη διαπραγμάτευσης δεν θα συμφωνήσουν σε μία διανομή δικαιωμάτων όπου θα λάβουν κάτι λιγότερο από εκείνο που θα λάμβαναν από έναν δικαστή (Wilkinson-Ryan & Small, 2008).

Οι ευριστικές επινοήσεις ή -κατά τον Kahneman- «διανοητικές συντομεύσεις» χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους προκειμένου να μειώσουν την πολυπλοκότητα και την προσπάθεια που περιλαμβάνει η διαδικασία εκλογίκευσης (Mnookin & Kornhauser, 1979).

Γνωστικές προκαταλήψεις της αυτό-εξυπηρέτησης ή του εγωκεντρισμού είναι οι διαδικασίες σχηματισμού κρίσης αναφορικά με γεγονότα και μελλοντικές πιθανότητες που γίνονται με τρόπο που επιβεβαιώνει προϋπάρχουσες δομές πεποιθήσεων, οι υποθέσεις περί ξεχωριστής προσωπικότητας του ίδιου του ατόμου και η υπερβολική αυτοπεποίθηση (Korobkin & Guthrie, 2004). Οι προκαταλήψεις αυτές τείνουν να ωθούν το άτομο να υπερεκτιμά το πιθανό αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης όταν η αντικειμενική εξέταση της διαπραγμάτευσης θα οδηγούσε σε διαφορετικό συμπέρασμα. Τέτοιες προκαταλήψεις επιπλέον δημιουργούν την πεποίθηση στο άτομο ότι μία ενδεχόμενη αντιδικία θα κατέληγε σε μία δικαστική απόφαση υπέρ του (Korobkin & Guthrie, 2004).

Η προκατάληψη της δεδομένης πίτας ορίζεται ως η λανθασμένη πεποίθηση του ενός μέρους της διαπραγμάτευσης ότι τα συμφέροντα του άλλου μέρους είναι διαμετρικά αντίθετα προς τα δικά του (Liu et al., 2015). Η πεποίθηση αυτή επηρεάζει το άτομο στη διαπραγμάτευση, κάνοντάς το να ερμηνεύει τις περισσότερες ανταγωνιστικές καταστάσεις σε συνθήκες «win-lose» όπου μόνο το ένα μέρος της διαπραγμάτευσης μπορεί να βγει κερδισμένο και δεν μπορεί να υπάρξει κατανομή κερδών, αποτελεσμάτων ή δικαιωμάτων. Το άτομο αυτό δυσκολεύεται καθοριστικά να συμβιβαστεί σε ενδιάμεσες λύσεις και θεωρεί μοναδική λύση το δικό του κέρδος (Bazerman, 2003).

Το φαινόμενο της προικοδότησης περιγράφει την τάση του ατόμου να αποδίδει μεγαλύτερη αξία σε αγαθά ή δικαιώματα τα οποία ήδη κατέχει και έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να απαιτεί πολύ μεγαλύτερο αντάλλαγμα προκειμένου να τα παραχωρήσει από αυτό που προτίθεται να προσφέρει για να τα αποκτήσει (Huck, 2005).

Αγκύρωση αποτελεί η ευριστική προσέγγιση που ωθεί το άτομο να εκτιμήσει την αξία μιας επιλογής μέσα από την αξία που έχουν για το ίδιο κάποιες αξίες ήδη γνωστών παρόμοιων επιλογών και στη συνέχεια να προσαρμόσει της τωρινής επιλογής του σε αυτές. Η προηγούμενη αντίληψη της αξίας από τις παρόμοιες αυτές επιλογές λειτουργεί σαν άγκυρα που κρατά «δεμένο» το άτομο, δεν του επιτρέπει να

αναγνωρίσει τις διαφορές μεταξύ των γνωστών και άγνωστων αξιών και να προσαρμοστεί στα δεδομένα των νέων επιλογών του (Korobkin & Guthrie, 2004).

Οι παραπάνω γνωστικές προκαταλήψεις είναι οι κυριότερες που συναντά κανείς στις διαπραγματεύσεις των διαφορών επιμέλειας, αλλά δεν είναι οι μοναδικές. Σοβαρό ρόλο επίσης παίζουν οι εδραιωμένες πεποιθήσεις των γονέων σχετικά με το φύλο και τη θέση των δύο φύλων στην οικογένεια. Γεγονός πάντως είναι ότι οι γνωστικές προκαταλήψεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις στρατηγικές και συμπεριφορές των δύο γονέων κατά το διαζύγιο και μετά από αυτό και για τον λόγο αυτόν οι διαπραγματεύσεις σπάνια είναι αποτελεσματικές και οι διαφορές επιμέλειας συχνότατα καταλήγουν στο δικαστήριο.

Μία συμφωνία των γονέων αντίθετα που θα έχει προκύψει μετά από ουσιαστική διαπραγμάτευση προστατεύει τους ίδιους από το οικονομικό κόστος και τους κινδύνους και τις αβεβαιότητες της δικαστικής διαμάχης, η οποία μπορεί να έχει συνέπειες του τύπου «όλα ή τίποτα» ενώ ταυτόχρονα, σύμφωνα με τις έρευνες ψυχολόγων, τα παιδιά του ζευγαριού ωφελούνται όταν οι γονείς συμφωνούν (Mnookin & Kornhauser, 1979).

Κεφάλαιο 4^ο

Εφαρμογές της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου

4.1. Η αντιδικία της επιμέλειας ως αρνητική εξωτερικότητα

4.1.1. Η θεωρία των εξωτερικοτήτων

Οι εξωτερικότητες αποτελούν έκφραση της αποτυχίας μιας αγοράς. Αρνητική εξωτερικότητα μπορεί κανείς να ονομάσει οποιαδήποτε αρνητική συνέπεια της δράσης κάποιου προσώπου στην ευημερία άλλων προσώπων τα οποία δεν συμμετέχουν στην δράση αυτή και δεν αποζημιώνονται για την επιδείνωση του επιπέδου της κοινωνικής τους ευημερίας (Mankiw & Taylor, 2004, Microeconomics, CENGAGE, p. 196). Όταν υπάρχουν εξωτερικότητες, το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου, όπως διαμορφώνεται από το αποτέλεσμα μιας συναλλαγής, δεν περιορίζεται στην ευημερία των άμεσων ενδιαφερόμενων, των αγοραστών και των πωλητών, των καταναλωτών και των παραγωγών ή – σε όρους της νομικής «αγοράς»- των συμβαλλομένων ή των αντιδίκων, αλλά επεκτείνεται και αφορά και την ευημερία προσώπων που επηρεάζονται με έμμεσο τρόπο από το αποτέλεσμα των παραπάνω δράσεων (Mankiw & Taylor, 2004, p. 206198)

Η ύπαρξη αρνητικής εξωτερικότητας συνεπάγεται πρόσθετο εξωτερικό κόστος στο κοινωνικό σύνολο, κόστος που ξεπερνά αυτό του ιδιωτικού κόστους της δράσης των προσώπων. Προκειμένου να επιτευχθεί το βέλτιστο αποτέλεσμα τόσο για τα πρόσωπα που επιλέγουν μια συγκεκριμένη δράση ή συναλλαγή όσο και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο θα πρέπει να γίνει εσωτερικευση της εξωτερικότητας (Mankiw, & Taylor, 2004, p. 199). Προς αυτήν την κατεύθυνση κρίσιμη είναι η κρατική παρέμβαση είτε με τη μορφή φορολογίας (Πιγκουβιανοί φόροι) ή άλλης οικονομικής επιβάρυνσης της δράσης των προσώπων που δημιουργούν την αρνητική εξωτερικότητα, είτε με τη μορφή θετικών κινήτρων τέτοιων που θα ωθούν τα πρόσωπα να επιλέγουν την ορθολογικότερη και αποτελεσματικότερη μορφή δράσης, αποφεύγοντας ταυτόχρονα εκείνη που δρα αρνητικά στο κοινωνικό σύνολο. Κι αυτό λόγω της τάσης των ανθρώπων να συγκρίνουν κόστος και όφελος, όταν λαμβάνουν αποφάσεις, γεγονός που ενδέχεται να μεταβάλλει τη συμπεριφορά τους, εφόσον μεταβάλλονται οι δύο αυτοί παράγοντες μέσω ανάλογων κινήτρων, κατά την σχετική αρχή της οικονομικής θεωρίας

(Mankiw, Taylor, 2017, σ. 5). Στην περίπτωση μιας αντιδικίας, ρόλο θα παίξει και η τάση των προσώπων να αποστρέφονται τον κίνδυνο (risk aversion theory) και το γεγονός ότι οι άνθρωποι υπό κανονικές συνθήκες αντιλαμβάνονται το αποτέλεσμα της δράσης τους περισσότερο ως κέρδη και απώλειες, παρά ως την τελική κατάσταση πλούτου και συμφέροντος στην οποία θα βρεθούν μετά τη δράση τους (Kahneman, D., & Tversky, A. (1979), σ.. 263-291).

Η κρατική παρέμβαση στην υπό εξέταση στην παρούσα εργασία περίπτωση, ήτοι στην περίπτωση των διαφορών επιμέλειας, θα μπορούσε να οδηγήσει στην ανάδειξη της συναινετικής λύσης του γάμου και της από κοινού συμφωνίας των όρων της επιμέλειας και διατροφής των τέκνων ως της συμφερότερης λύσης για τους δύο γονείς και της ευνοϊκότερης για το κοινωνικό σύνολο, με την αποφόρτιση του δικαστικού μηχανισμού και του μηχανισμού προστασίας του πολίτη από έναν μεγάλο όγκο υποθέσεων και περιστατικών.

Ειδικά για την αρνητική εξωτερικότητα της δικαστικής επίλυσης των νομικών διαφορών οι Coooter και Ulen (2016) αναφέρονται στις «διοικητικές» ή –σε ελεύθερη μετάφραση- διαδικαστικές ή δικονομικές δαπάνες:

“Administrative costs are the sum of the costs to everyone involved in passing through the stages of a legal dispute, such as the costs of filing a legal claim, exchanging information with the other party, bargaining in an attempt to settle, litigating, and appealing. In addition, the legal process sometimes makes errors in applying substantive law. For example, the wrong party may be held liable, or the right party may be held liable but for the wrong amount. Errors distort incentives and impose a variety of costs on society. Our simplest measure of social costs, denoted SC, combines administrative costs, denoted ca, and costs of errors, denoted c(e). We assume that the economic objective of procedural law is to minimize the sum of administrative costs and error costs”. (Cooter, Robert and Ulen, Thomas, 2016, σ.385).

Σύμφωνα με την παραπάνω θέση, κάθε στάδιο της δίκης, από το εισαγωγικό δικόγραφο μέχρι την τελεσιδικία, περιλαμβάνει επιπλέον κόστος (δικαστικά έξοδα κατάθεσης και συζήτησης μιας αγωγής, ανταλλαγής πληροφοριών με την αντίδικη πλευρά, διαπραγμάτευσης για συμβιβασμό της διαφοράς, έξοδα έφεσης, έξοδα επιδόσεων, συμβολαιογραφικά έξοδα σε περίπτωση παροχής πληρεξουσιότητας στον νομικό παραστάτη). Επιπρόσθετα, οι δικαστικές αποφάσεις οι οποίες καταλήγουν σε εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου, επιφέρουν περαιτέρω επιβάρυνση του κοινωνικού

συνόλου, αφού καθυστερούν την απονομή δικαιοσύνης αλλά επιπλέον δημιουργούν και δεδικασμένο που βασίζεται σε μη ορθολογικά κριτήρια, με όλες τις συνέπειες που αυτό έχει στην καθιέρωση μη ορθολογικών και μη αποτελεσματικών τακτικών επίλυσης σχετικών διαφορών στο μέλλον από άλλα μέλη της κοινωνίας. Κι όλα τούτα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Cooter και Ulen, υπό το πρίσμα ότι ο οικονομικός σκοπός του δικονομικού δικαίου είναι η ελαχιστοποίηση του συνολικού διοικητικού κόστους και του κόστους των λανθασμένων αποφάσεων.

Η επιλογή μιας κοινής συμφωνίας των μερών για την επίλυση των διαφορών τους είναι σίγουρα η συμφερότερη, συνιστά δε πρακτική εφαρμογή του θεωρήματος του R. Coase που προβλέπει ότι «όταν τα έξοδα συναλλαγής είναι μηδενικά ή πολύ χαμηλά, τότε τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να καταλήξουν στην αποτελεσματική κατανομή των πόρων ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίον ο νόμος κατανέμει τα σχετικά δικαιώματα» (Coase, 1960, σ.18). Τα δύο μέρη, επιλέγοντας τη συνεργασία και την κατάρτιση μιας συμφωνίας θα μειώσουν τα συναλλακτικά κόστη σημαντικά και θα καταλήξουν σε μία συμφωνία που θα είναι αποτελεσματική, ανεξάρτητα από τους κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν τις διαφορές τους (Cooter, Robert and Ulen, Thomas, 2016, σ.168).

Για τον Coase η αρνητική εξωτερικότητα δεν συνιστά προσβολή δικαιώματος του ενός προσώπου από το άλλο, αλλά σύγκρουση συμφερόντων του ενός προσώπου με τα συμφέροντα του άλλου και «η καλύτερη λύση είναι η συνεννόηση των μερών, η οποία, εφόσον είναι εφικτή, θα υπερκεράσει κάθε αντίθετη νομική ρύθμιση. Τα εμπόδια που ενδεχομένως την κάνουν ανέφικτη, θα πρέπει να αρθούν από το ίδιο το δίκαιο, σύμφωνα με τον Coase» (βλ. Χατζής, 2012, σ.3).

4.1.2. Η μελέτη της περίπτωσης της αντιδικίας επιμέλειας

Στην Ελλάδα η διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης ενός ζευγαριού με ανήλικα παιδιά συνήθως ακολουθείται από την αποτυχία εξεύρεσης μιας συναινετικής συμφωνίας ως προς τους όρους του διαζυγίου και της ρύθμισης επιμέλειας και διατροφής των παιδιών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα ελληνικά δικαστήρια και οι προανακριτικές αρχές να επιβαρύνονται με έναν τεράστιο όγκο ύλης οικογενειακών διαφορών σε βάθος χρόνου, σε βάρος της ταχύτητας απονομής της δικαιοσύνης αλλά και της προστασίας του πολίτη, λόγω του όγκου των περιστατικών παραβίασης

δικαστικής απόφασης που αφορά καταβολή διατροφής ή επικοινωνία με ανήλικο τέκνο. Η ενίσχυση από πλευράς πολιτείας των κινήτρων της επιλογής μιας συναινετικής λύσης του γάμου και μιας συμφωνίας αναφορικά με τη ρύθμιση της επιμέλειας και τη διατροφή αλλά και των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων, ταυτόχρονα με την καθιέρωση μέτρων, αποτρεπτικών για την αντίθετη επιλογή, ήτοι αυτή της δικαστικής διαμάχης—στα πλαίσια πάντα της συνταγματικής ελευθερίας και της αρχής της δικαστικής προστασίας - θα μπορούσε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα αποφόρτισης του μηχανισμού της δικαιοσύνης από ένα πολύ μεγάλο τμήμα κρινόμενων υποθέσεων και αδικημάτων, ώστε να αντιμετωπιστεί το παραπάνω πρόβλημα, το οποίο συνιστά αρνητική εξωτερικότητα σε ολόκληρη την ελληνική κοινωνία με όρους Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου.

Η βούληση του νομοθέτη της διάταξης του άρθρου 1511 Αστικού Κώδικα, όπως διατυπώνεται παραπάνω, καθιστά στην πράξη την εφαρμογή της διάταξης αυτής ιδιαίτερα δυσχερή, κυρίως λόγω της ασύμμετρης πληροφόρησης των δύο αντίδικων μερών αλλά και του Δικαστή ο οποίος βασίζεται στα περιορισμένα αποδεικτικά μέσα και την πάγια νομολογία προκειμένου να καταλήξει σε μία κατά το δυνατόν δίκαιη—όχι όμως απαραίτητα και αποτελεσματική—για το μέλλον ενός παιδιού.

Παρά δε το γεγονός ότι στις οικογενειακές διαφορές, λόγω της διαπροσωπικής τους φύσης, τα μέρη έρχονται αντιμέτωπα με την πρόκληση να ξεπεράσουν τα εμπόδια των γνωστικών προκαταλήψεων τις οποίες διατηρούν. Οι προκαταλήψεις αυτές (cognitive biases) εδράζονται, σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία και την συμπεριφορική οικονομική, και όπως αναφέρεται στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην αδυναμία του ανθρώπου να επεξεργαστεί το σύνολο των πληροφοριών που διαθέτει και στην εξ αυτής της αδυναμίας τάση του να κάνει λάθη και ευριστικές επιλογές (heuristics) κατά τη λήψη αποφάσεων σύμφωνα και με τον Baron, 2007 (Tsaoussi, 2014, σ.2 και Τσαούση 2013, σ. 121-128). Έτσι τα μέρη καταλήγουν στη δικαστική διαμάχη και την αντιδικία με όλες τις αρνητικές συνέπειες για τα ίδια και τα παιδιά τους.

Η επιλογή της συναινετικής λύσης του γάμου με συμβολαιογραφική πράξη η οποία υποχρεωτικά ρυθμίζει και την επιμέλεια των τέκνων (μετά τις αλλαγές που επέφερε ο Ν. 4509/2017 στις σχετικές διατάξεις και ειδικά αυτή του άρθρου 1441 του Αστικού Κώδικα, αλλαγές οι οποίες αποτελούν καθοριστικό βήμα τόσο από πλευράς οικονομίας της δίκης όσο και από την άποψη της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου)

συνεπάγεται πολύ λιγότερα κόστη και ασφαλώς ένα αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας η οποία καταρτίζεται από τα δύο μέρη, είναι προϊόν συνεργασίας τους και δεν εξαρτάται από τρίτο πρόσωπο, έναν δικαστή, γεγονός που εξασφαλίζει την σε μεγάλο βαθμό συμμόρφωση των μερών στα συμφωνημένα.

Είναι δε αναγκαστική και αναπόφευκτη η εξέταση του κόστους μιας δίκης διαζυγίου για δύο λόγους: *πρώτον*, η αντιδικία για επιμέλεια τέκνων σχεδόν πάντα είναι αλληλένδετη με μια τέτοια δίκη, η συμβολαιογραφική ρύθμιση της επιμέλειας των τέκνων γίνεται υποχρεωτικά και ταυτόχρονα μαζί με την συμβολαιογραφική λύση του γάμου.

Ενδεικτικά για την κατ'αντιδικίαν επίλυση ενός «πακέτου» οικογενειακών διαφορών, οι δαπάνες που θα πραγματοποιήσουν οι δύο αντίδικοι μπορούν να περιγραφούν ως εξής (βλ. πίνακα 1) (όπως ορίζει ο Κώδικας Δικηγόρων Ν. 4194/2013):

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Δαπάνες αντιδικίας διαζυγίου-επιμέλειας σε πρώτο βαθμό

Δικαστικά Έξοδα Κατάθεσης Αγωγής Διαζυγίου	139 €
Έξοδα Επίδοσης Αγωγής	45 €
Δικαστικά Έξοδα Συζήτησης Αγωγής	204 €
Δικαστικά Έξοδα Ένορκων Βεβαιώσεων	75 €
Έξοδα Επίδοσης Κλήσης Γνωστοποίησης Ένορκης Βεβαίωσης	45 €
Επιπλέον Αμοιβή Δικηγόρου για Αγωγή (σύνταξη δικογράφου, κατάθεση, συζήτηση, προετοιμασία μαρτύρων και ενόρκων βεβαιώσεων, σύνταξη και κατάθεση δικογράφου προσθήκης-αντίκρουσης)	500 €
Δαπάνη παραβόλου πιθανής αναβολής	20 €
Δικαστικά Έξοδα Κατάθεσης Αίτησης Ασφαλιστικών Μέτρων για προσωρινή ρύθμιση επιμέλειας και διατροφής ή επικοινωνίας με τέκνα	107 €
Επίδοση Αίτησης Ασφαλιστικών Μέτρων	45 €
Δικαστικά Έξοδα Συζήτησης Αίτησης	236 €
Δικαστικά Έξοδα Ενόρκων Βεβαιώσεων	75 €
Έξοδα Επίδοσης Κλήσης Γνωστοποίησης Ένορκης Βεβαίωσης	45 €
Δικαστικά Έξοδα Συζήτησης Προσωρινής Διαταγής	134 €
Έξοδα Επιπλέον Επίδοσης Προσωρινής Διαταγής	45 €
Επιπλέον Αμοιβή Δικηγόρου για Αίτηση Ασφαλιστικών Μέτρων και Προσωρινής Διαταγής (σύνταξη δικογράφου, κατάθεση, συζήτηση, προετοιμασία μαρτύρων και ενόρκων βεβαιώσεων, σύνταξη και κατάθεση δικογράφου προσθήκης-αντίκρουσης)	300 €
Δικαστικά Έξοδα Κατάθεσης Οριστικής Αγωγής Επιμέλειας και Διατροφής ή επικοινωνίας με τέκνο	139 €
Έξοδα Επίδοσης Αγωγής	45 €
Δικαστικά Έξοδα Συζήτησης Αγωγής	204 €

Δικαστικά Έξοδα Ένορκων Βεβαιώσεων	75 €
Επιπλέον Αμοιβή Δικηγόρου για Οριστική Αγωγή (σύνταξη δικογράφου, κατάθεση, συζήτηση, προετοιμασία μαρτύρων και ενόρκων βεβαιώσεων, σύνταξη και κατάθεση δικογράφου προσθήκης-αντίκρουσης	500 €
Δαπάνη παραβόλου πιθανής αναβολής	20 €
ΣΥΝΟΛΟ	2.998 €

Τα παραπάνω ποσά αντιστοιχούν στα ελάχιστα πραγματικά έξοδα που θα κάνει ο κάθε διάδικος, αφού σε περίπτωση που ο ένας εκ των δύο ασκήσει αγωγή ή αίτηση, ο άλλος κατά κανόνα θα ασκήσει αντίθετη αγωγή ή αίτηση. Τα ποσά που αφορούν δικαστικά έξοδα βασίζονται στον Πίνακα Τιμών Αναφοράς των Κώδικα Δικηγόρων και δεν περιλαμβάνουν τον Φ.Π.Α. από την πληρωμή του οποίου κάποιοι δικηγόροι απαλλάσσονται λόγω μειωμένου ετήσιου εισοδήματος. Τα έξοδα επίδοσης είναι επίσης ενδεικτικά καθώς ποικίλουν ανάλογα τη γεωγραφική περιοχή και δεν περιλαμβάνουν έξοδα θυροκόλλησης σε περίπτωση μη εύρεσης του αποδέκτη. Τέλος δεν περιλαμβάνεται το Δικαστικό Ένσημο, το οποίο στην περίπτωση της διατροφής συνήθως υπολογίζεται για το συνολικό άθροισμα των μηνιαίων περιοδικών καταβολών διατροφής επί μία διετία, το νόμιμο διάστημα δηλαδή το οποίο συνήθως ορίζουν οι δικαστικές αποφάσεις. Το Δικαστικό Ένσημο περιλαμβάνει, εκτός από το ποσοστό 8% επί του κεφαλαίου της διατροφής επί διετία επιπλέον ποσοστό 30% επί του Δικαστικού Ενσήμου υπέρ ΤΑΧΔΙΚ (Ταμείου Χρηματοδοτήσεως Δικαστικών Κτιρίων), ποσοστό 2% επί του Δικαστικού Ενσήμου για τέλη χαρτοσήμου και ποσοστό 20% επί του χαρτοσήμου υπέρ ΟΓΑ (Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων), νυν ΟΠΕΚΑ (Οργανισμούς Προνοιακών Επιδομάτων και Κοινωνικής Αλληλεγγύης). Ακόμη η επιπλέον αμοιβή του κάθε δικηγόρου τιμολογείται από τον ίδιο ελεύθερα και οι αμοιβές του πίνακα είναι ενδεικτικές και περιορισμένες ως προς το ύψος τους.

Πιο συγκεκριμένα, όταν ο ένας εκ των δύο συζύγων ζητά να του επιδικάσει το Δικαστήριο την καταβολή μηνιαίας διατροφής, ύψους για παράδειγμα 200 €, είτε για ένα ανήλικο τέκνο είτε για τον ίδιο, εφόσον στα πλαίσια της έγγαμης συμβίωσης συντηρείτο οικονομικά από τον ή την σύζυγό του, το αντίστοιχο Δικαστικό Ένσημο που θα πρέπει να καταβάλει το αργότερο μέχρι τη συζήτηση της αγωγής είναι αυτό των 50,84 €.

Στα παραπάνω έξοδα δεν περιλαμβάνονται τα έξοδα έφεσης ή αίτησης αναίρεσης, ένδικα μέσα στα οποία εφόσον καταφύγουν οι διάδικοι (αρκεί ο ένας εκ των

δύο να τα επιλέξει ώστε να επιβαρυνθεί αντίστοιχα και ο άλλος) διαμορφώνονται ενδεικτικά βάσει του σχετικού Πίνακα Τιμών Αναφοράς ως εξής (βλ. Πίνακες 2 και 3):

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Δαπάνες αντιδικίας σε Εφετείο

Δικαστικά Έξοδα κατάθεσης Έφεσης	139 €
Δικαστικά Έξοδα συζήτησης Έφεσης	288 €
Έξοδα Επίδοσης έφεσης	45 €
Παράβολο Έφεσης (κατά Μ.Ο.)	100 €
Επιπλέον Αμοιβή Δικηγόρου (κατά προσέγγιση)	500 €
ΣΥΝΟΛΟ	1.072 €

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Δαπάνες αντιδικίας στον Άρειο Πάγο

Δικαστικά Έξοδα κατάθεσης Αίτησης Αναίρεσης	406 €
Δικαστικά Έξοδα συζήτησης Αίτησης Αναίρεσης	993 €
Έξοδα Επίδοσης Αίτησης Αναίρεσης	45 €
Παράβολο Αίτησης Αναίρεσης (κατά Μ.Ο.)	300 €
Επιπλέον Αμοιβή Δικηγόρου (κατά προσέγγιση)	500 €
ΣΥΝΟΛΟ	2.244 €

Είναι επομένως πρόδηλο από τα παραπάνω το υπέρογκο κόστος που έχει για τον σύζυγο ο οποίος επιλέγει τη λύση της κατ'αντιδικίαν λύσης του γάμου και ρύθμισης των θεμάτων της επιμέλειας και διατροφής των τέκνων, καθώς και της επικοινωνίας με αυτά. Μόνο στον πρώτο βαθμό σε μια ολοκληρωμένη αντιδικία, που σήμερα είναι ο κανόνας στην ελληνική πραγματικότητα, ο κάθε διάδικος θα δαπανήσει κατ'ελάχιστον 3.000 € για τις δικαστικές διαδικασίες και τις υπηρεσίες δικηγόρου. Σ' αυτό το κόστος προστίθεται το κόστος των πολλών ωρών που θα χάσει από την εργασία, την προσωπική του αναψυχή, την επένδυση σε μόρφωση, το νοικοκυριό ή άλλη απασχόληση που θα μπορούσε να απολαμβάνει αντί της ενασχόλησής του με δικαστικές διαμάχες.

Επιπρόσθετα υπολογίζεται εξάλλου το ψυχοσυναισθηματικό κόστος μιας τέτοιας διαδικασίας η οποία κυριολεκτικά «στραγγίζει» τον άνθρωπο και του στερεί τη δυνατότητα να δρα ως μέλος μιας οικογένειας, επιχείρησης, κοινωνίας με την ίδια αποτελεσματικότητα που θα δρούσε εάν δεν επέλεγε τη δικαστική επίλυση των παραπάνω θεμάτων. Ψυχοσυναισθηματικό είναι και το κόστος του αισθήματος οικονομικής ανασφάλειας που εξαρτάται από το αν ο υπόχρεος προς καταβολή διατροφής θα την καταβάλει πράγματι όπως και του αισθήματος ματαίωσης από την

έλλειψη επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν διαμένει μαζί του εξαιτίας της άρνησης του άλλου γονέα να το παραδώσει.

Η δε δικαστική επίλυση των ως άνω οικογενειακών διαφορών δεν εγγυάται την εφεξής απαλλαγή των εμπλεκόμενων προσώπων από περαιτέρω δαπάνες, αφού πολύ συχνά οι δικαστικές αποφάσεις είτε δεν τηρούνται, είτε οι δύο αντίδικοι, καθοδηγούμενοι από αισθήματα ματαιώσης ή εκδικητικότητας προχωρούν σε σωρεία μηνύσεων για παραβίαση του άρθρου 232^A του Ποινικού Κώδικα που ορίζει ως ποινικό αδίκημα την παραβίαση δικαστικής απόφασης. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να απασχολούνται αμέτρητες ώρες οι προανακριτικοί υπάλληλοι (αστυνομικά όργανα, Πταισματοδίκες) και οι Εισαγγελείς με υποθέσεις οικογενειακής φύσης, με αυτές της παραβίασης δικαστικής απόφασης επικοινωνίας και καταβολής διατροφής να κρατούν κυρίαρχη θέση, χωρίς να υπολείπονται κατά πολύ τα περιστατικά εξύβρισης, απειλής και ενδοοικογενειακής βίας, τα οποία άλλοτε αληθή και άλλοτε ψευδή, πάντως αναγκάζουν το δικαστικό σύστημα και την Αστυνομία να δαπανά υπερβολικά πολλές ώρες εργασίας σε βάρος άλλων υποθέσεων που αφορούν το υπόλοιπο, ή και ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο, δεδομένης και της απαλλαγής της υποβολής των σχετικών μηνύσεων (περιπτώσεις επικοινωνίας και διατροφής) από την καταβολή παραβόλου μήνυσης.

Αντίθετα, η συναινετική λύση του γάμου με τη διαδικασία που εισήγαγε ο Ν. 4509/2017 περιλαμβάνει την υπογραφή έγγραφης συμφωνίας για την επιμέλεια, την επικοινωνία και τη διατροφή των ανήλικων τέκνων και την κατάρτιση σχετικής συμβολαιογραφικής πράξης. Η σχετική ελάχιστη δικηγορική αμοιβή που προτείνει ο Κώδικας Δικηγόρων είναι αυτή των 321 € (χωρίς τον Φ.Π.Α.) και με τη δυνατότητα ελεύθερου καθορισμού της από τον νομικό παραστάτη, που όμως εύλογα δεν μπορεί να αποτιμηθεί περισσότερο από 2.000 € και για τα δύο συμβαλλόμενα μέρη. Για τη συμβολαιογραφική πράξη με την οποία βεβαιώνεται η λύση του γάμου και επικυρώνονται οι συμφωνίες των συζύγων οφείλονται πάγια δικαιώματα και δεν καταβάλλεται τέλος χαρτοσήμου, με το σχετικό κόστος να κυμαίνεται από 300 έως 500 €.

Είναι επομένως προφανές ότι η συναινετική λύση είναι αυτή με το λιγότερο κόστος για τα δύο άμεσα εμπλεκόμενα μέρη έναντι στην πολυδάπανη δικαστική διαδικασία με αμφίβολα και πολύ πιο αργής ταχύτητας αποτελέσματα.

Ενδεικτικά, όπως αναφέρει έρευνα του ΓΟΝ.ΙΣ (Φορέας Κοινωνικής Φροντίδας για τη Γονεϊκή Ισότητα για το παιδί) «το 2013 στην Αττική, η Γενική Αστυνομική Διεύθυνση, έλαβε 2.400 κλήσεις για παραβίαση δικαστικής απόφασης επικοινωνίας εντός Αττικής. Το 2017 το νούμερο των κλήσεων έφτασε τις 4.300 σύμφωνα με τα στοιχεία που έχει η ΓΑΔΑ και πέρυσι, το 2018, το νούμερο αυτό έφτασε τις 4.576 κλήσεις (...)Τα νούμερα με απλά λόγια δείχνουν μια αύξηση στις παραβιάσεις δικαστικών αποφάσεων κατά 80% ενώ στην ίδια σχεδόν περίοδο (2013 - 2017 καθώς η ΕΣΑ δεν έχει βγάλει στοιχεία για το 2018) τα διαζύγια αυξήθηκαν κατά 14%» (βλ. Πλιάκος, 2019).

«Σε έρευνα που κάνει διαχρονικά ο παραπάνω φορέας διαπιστώνει ότι το 93% των διαζυγίων οδηγούνται σε καθεστώς αποκλειστικής επιμέλειας του τέκνου από τη μητέρα. Μόνο το 7% των πατεράδων διεκδικούν την κοινή επιμέλεια ή την αποκλειστική επιμέλεια και από αυτούς μόνο το 5% την παίρνουν. Αυτή είναι σύμφωνα με το ΓΟΝ.ΙΣ και η αιτία της συχνότατης παραβίασης δικαστικών αποφάσεων για την επικοινωνία των παιδιών με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλειά τους» (Πλιάκος, 2019).

Η παραπάνω διαπίστωση αποτελεί και την ουσία του προβλήματος. Η διαχρονική δικαστική διεκδίκηση της αποκλειστικής επιμέλειας των τέκνων είναι η αιτία του τεράστιου κόστους που επιβαρύνονται οι γονείς. Η επιλογή αυτή συνιστά αρνητική εξωτερικότητα αφού τα τέκνα του ζευγαριού, θύματα ενός πολέμου με ανυπολόγιστες συνέπειες στην ομαλή ψυχοσυναισθηματική τους ανάπτυξη, την οικονομική τους σταθερότητα και την μετέπειτα κοινωνική, επαγγελματική και οικογενειακή ζωή τους, μετακυλούν το δικό τους κόστος και το προηγούμενο κόστος των γονέων τους σε όλους τους κοινωνικούς και επαγγελματικούς συνομιλητές τους. Το γεγονός αυτό, μαζί με την υπερβολική καθυστέρηση στην γενικότερη απονομή δικαιοσύνης στην οποία συμβάλλει καθοριστικά η διαχρονική επιλογή της κατ'αντιδικία επίλυσης των οικογενειακών διαφορών, επιδρά αρνητικά στην ευημερία ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου.

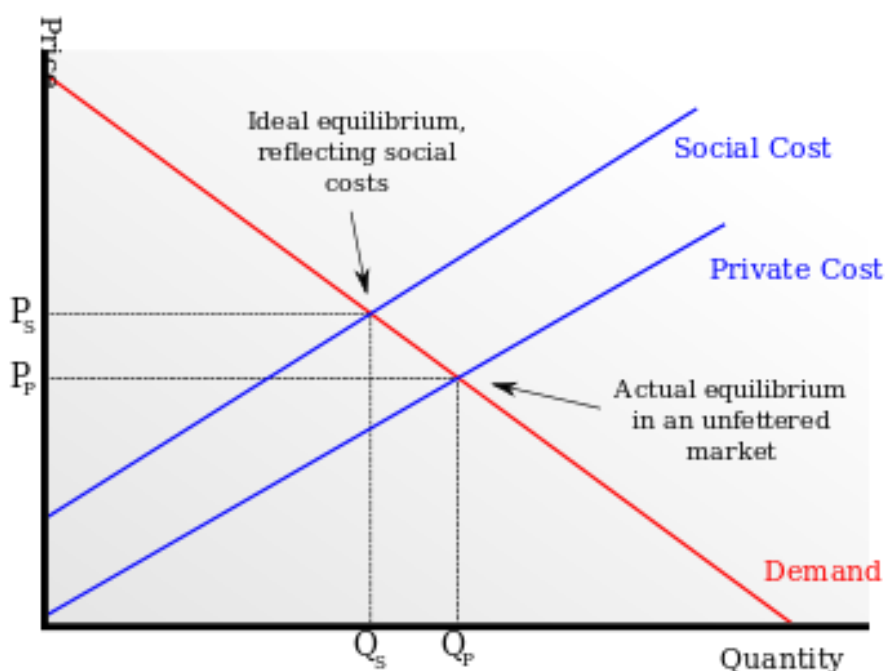
Λύση στο παραπάνω πρόβλημα θα μπορούσε να αποτελέσει ενδεικτικά η αύξηση των γραμματίων προείσπραξης των οικογενειακών διαφορών κατά ποσοστό 20% καθώς και η καθιέρωση έστω και μικρού ύψους παραβόλου μήνυσης για την παραβίαση δικαστικής απόφασης επικοινωνίας ή διατροφής. Παράλληλα, εάν το κράτος «επιδοτούσε» τους γονείς οι οποίοι επιλέγουν τη συναινετική ρύθμιση του

καθεστώς επιμέλειας, διατροφής και επικοινωνίας των τέκνων τους με την έκπτωση της σχετικής δαπάνης από τον συνολικό τους φόρο, είναι πολύ πιθανό ότι αυτό θα δημιουργούσε κίνητρα προκειμένου οι σύζυγοι να πάψουν να καταφεύγουν τόσο συχνά στα Δικαστήρια για την επίλυση των διαφορών τους.

Ακόμη μεγαλύτερο κίνητρο που θα εσωτερικευε την εν λόγω εξωτερικότητα θα μπορούσε να αποτελέσει η κάποιου βαθμού (ενδεικτικά ποσοστού 7%) φοροαπαλλαγή των γονέων που επιλέγουν το καθεστώς κοινής επιμέλειας και εναλλασσόμενης κατοικίας των τέκνων τους, κατά το παράδειγμα αρκετών ευρωπαϊκών χωρών, με πρωτεργάτες τις Σκανδιναβικές.

Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε να μιλάμε ταυτόχρονα για αρνητική εξωτερικότητα της κατ'αντιδικία επίλυσης των οικογενειακών διαφορών και για θετική εξωτερικότητα της συναινετικής επίλυσης και της επιλογής της κοινής επιμέλειας των τέκνων.

Το φαινόμενο της αρνητικής εξωτερικότητας των αντιδικιών μπορεί να σχηματιστεί ως εξής:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Αρνητική εξωτερικότητα αντιδικιών
(Πηγή γραφήματος: Wikipedia: <https://en.wikipedia.org/wiki/Externality>)

Στο παραπάνω γράφημα, το πραγματικό ισοζύγιο (actual equilibrium) αντικατοπτρίζει μόνο το ιδιωτικό κόστος των αντιδικιών και για τον λόγο αυτόν παράγεται αρνητική εξωτερικότητα. Με την αύξηση του κόστους των γραμματίων προείσπραξης στις οικογενειακές διαφορές (Ps) θα μειωθεί ο αριθμός των δικαστικών αντιδικιών, το ισοζύγιο θα ανέβει, με εσωτερίκευση της αρνητικότητας και θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της συνολικής κοινωνικής ευημερίας (ταχύτητα απονομής δικαιοσύνης, συναισθηματικά και οικονομικά ασφαλείς άτομα της κοινωνίας που συμβάλλουν πιο αποτελεσματικά στην οικονομία και την ίδια την κοινωνία).

4.1.3. Συμπέρασμα

Στο πλαίσιο της «αντιδικίας», ο γονιός, για να διασφαλίσει τα δικαιώματά του πάνω στο παιδί του, θα πρέπει να «νικήσει». Και για να «νικήσει», θα πρέπει να αντιδικήσει, και μάλιστα βίαια, με τον άλλο γονιό (...) Έτσι, τα δικόγραφα των γαμικών διαφορών και των διαφορών για την επιμέλεια των τέκνων αποτελούν το πιο γόνιμο έδαφος για την καλλιέργεια κάθε είδους κατηγορίας, αλλά και ψεύδους, και συκοφαντίας του ενός γονέα προς τον άλλον. Η οικογενειακή δίκη είναι το κατ' εξοχήν υπόδειγμα αντιδικίας όπου, οι αντίδικοι, «αδειάζουν και το μωρό μαζί με τα νερά του μπάνιου» (Δεμερτζής, 2008).

Η τελευταία περιγραφή είναι χαρακτηριστική του μεγέθους του προβλήματος. Είναι επιτακτική πλέον, στην εποχή του εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου και της αναπόδραστης συνύπαρξης των οικονομικών συνεπειών κάθε ιδιωτικής δράσης, η ανάγκη να γίνουν σοβαρές και μόνιμες κρατικές και νομοθετικές παρεμβάσεις που θα προωθήσουν την επίλυση των οικογενειακών διαφορών μέσα από την ιδιωτική συμφωνία, προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας.

4.2. Θεωρία Παιγνίων - Η ιδιωτική βούληση των γονέων ως στρατηγική επιλογή.

4.2.1. Συναινετική επίλυση και αντιδικία. Κίνητρα, κέρδη και ζημιές

Η θεωρία παιγνίων αποτελεί ένα μαθηματικό εργαλείο μελέτης της αλληλεπίδρασης μεταξύ προσώπων, όπου η επιλογή του ενός προσώπου εξαρτάται από την επιλογή άλλων προσώπων και αντίστροφα. (Mackaay, 1999, p. 91).

Παρακάτω θα επιχειρηθεί η εξέταση του μοντέλου της κοινής επιμέλειας των τέκνων ως το επωφελέστερο για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη με εργαλείο την εφαρμογή της Θεωρίας Παιγνίων και την ανάδειξη της κρίσιμης σχέσης των γονέων σε παίγνιο που προσιδιάζει στο Δίλημμα των Φυλακισμένων.

Η γρήγορη διευθέτηση του ζητήματος της επιμέλειας μέσα από μία κοινή συμφωνία επιβάλλεται για λόγους του συμφέροντός του τέκνου. Ωστόσο η είσοδος σε μία δικαστική διαμάχη όπου και οι δύο γονείς είναι κατάλληλοι για την άσκηση της επιμέλειας είναι αναπόφευκτη όταν αυτοί διαρκώς συγκρούονται στην προσπάθειά τους να λύσουν το ζήτημα. Στην περίπτωση αυτή, εν όψει του κινδύνου της αρνησιδικίας ο δικαστής βασίζεται σε πληροφορίες που κατά τους Saunders et al., 2013, ελάχιστα σχετίζονται με το συμφέρον του τέκνου, ενώ το αποτέλεσμα σε κάθε περίπτωση θα ζημιώσει όλες τις πλευρές, με τη διαφορά ότι ο ηττημένος γονέας θα ζημιωθεί περισσότερο από τον νικητή (*Ngaosuvan, 2018*).

Παρόλα αυτά, ακόμη κι αν οι δύο γονείς είναι εξίσου κατάλληλοι για την ανατροφή του παιδιού, σίγουρα δεν είναι πανομοιότυποι. Αυτό αρκεί προκειμένου ο τρίτος, συνήθως ο δικαστής, να εντοπίσει μια οποιαδήποτε διαφορά που θα καθορίσει τον νικητή σε μια αντιδικία. Εάν οι γονείς αντιληφθούν το δεδομένο αυτό, θα κατανοήσουν ότι κάποια πράγματα που θεωρούν σημαντικά τελικά δεν είναι, κι ότι η καλύτερη λύση γι αυτούς δεν είναι να ασχολούνται με αυτά σε βαθμό που θα τους οδηγήσει σε αντιδικία, αλλά να εστιάσουν στον τρόπο που θα μεγιστοποιήσουν το όφελός τους από τη συναινετική συμφωνία (*Ngaosuvan, 2018*). Η αντιδικία έχει νικητή και ηττημένο, άρα οποιοσδήποτε από τους δύο, εισερχόμενος σε μία αντιδικία, αναλαμβάνει το ρίσκο της ήττας με όλες τις προαναφερθείσες συνέπειες.

Συνεπώς το ζητούμενο είναι να έχουν οι γονείς κίνητρα που θα τους οδηγήσουν σε μία αμοιβαία επωφελή συμφωνία και όχι σε αντιδικία. Ποια είναι τα κίνητρα που οδηγούν τους γονείς σε αντιδικία; Κυρίως η επιθυμία να ηττηθεί ο άλλος γονέας. Τόσο που οι ίδιοι αποδέχονται το ενδεχόμενο της ήττας τους, αντισταθμίζοντας το ρίσκο παρουσιάζοντας τον άλλον γονέα ως κακό, αδιάφορο, ακόμη και κακοποιητικό. Σύμφωνα με τη θεωρία των Locke & Latham, 1991, οι υποκειμενικές πεποιθήσεις παίζουν κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των κινήτρων (*Ngaosuvan, 2018*).

Στην υπό εξέταση περίπτωση τα κίνητρα της αντιδικίας είναι η έλλειψη εμπιστοσύνης, ο εγωισμός και η εκδικητικότητα προς τον πρώην σύντροφο. Με όρους Θεωρίας Παιγνίων, η κατάσταση προσιδιάζει στο Δίλημμα του Φυλακισμένου. Το

παιχνίδι αυτό παίζεται μία φορά και κάθε παίκτης δεν έχει δεύτερη ευκαιρία να βλάψει τον άλλον ώστε να βγουν από το δίλημμα. Τούτο σημαίνει ότι η ίση ευκαιρία που έχουν οι δύο παίκτες να βλάψουν ο ένας τον άλλον δεν οδηγεί σε αποτέλεσμα καλύτερο από αυτό που θα είχαν εάν συνεργάζονταν. Με άλλα λόγια, δύο εγωιστές που παίζουν το παιχνίδι μία φορά, θα επιλέξουν ως κυρίαρχη στρατηγική να κάνουν τη λιγότερο ορθολογική επιλογή κι ο καθένας θα λάβει λιγότερα κέρδη από όσα θα λάμβανε εάν υπήρχε συνεργασία μεταξύ τους (Axelrod, 1984).

Το ζητούμενο είναι να ξεπεραστούν οι γνωστικές προκαταλήψεις των γονέων (cognitive biases) οι οποίες εδράζονται, σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία και την συμπεριφορική οικονομική, στην αδυναμία του ανθρώπου να επεξεργαστεί το σύνολο των πληροφοριών που διαθέτει και στην εξ αυτής της αδυναμίας τάση του να κάνει λάθη και ευριστικές επιλογές (heuristics) κατά τη λήψη αποφάσεων σύμφωνα και με τον Baron, 2007 (Tsaoussi, 2014). Ειδικά στην περίπτωση του διαζυγίου, η συναισθηματική φόρτιση, τα αρνητικά βιώματα και η έλλειψη εμπιστοσύνης οδηγούν τους συζύγους στη σύγκρουση, την κακή διαπραγμάτευση και στο ρίσκο της δικαστικής απόφασης.

Αντίθετα, η αμοιβαία συνεργασία μπορεί να σταθεροποιηθεί εάν το μέλλον είναι ικανοποιητικά σημαντικό σε σχέση με το παρόν (Axelrod, 1984). Στην περίπτωση της επιμέλειας, η ψυχική υγεία του παιδιού, η κοινωνικοσυναισθηματική του ισορροπία και η γενικότερη ευημερία του συνιστά για έναν γονέα καθοριστικό παράγοντα προκειμένου να ελαχιστοποιήσει στο μυαλό του τη σημασία της πρόσκαιρης ικανοποίησης του εγωισμού του.

Το Δίλημμα του Φυλακισμένου δεν αντιμετωπίζει ζητήματα διανομής κερδών. Η λύση του ευνοεί όλους. Δεν υπάρχουν πολυπλοκότητες ή αντιθέσεις (McAdams, 2008).

4.2.2. Κανόνες του παιχνιδιού – Κέρδη και ζημιές

Το παίγνιο που διαμορφώθηκε για τις ανάγκες τις παρούσας εργασίας ονομάστηκε «δίλημμα των γονέων» και θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως εξής:

Πρόκειται για παίγνιο μη επαναλαμβανόμενο, με δύο παίκτες γονείς οι οποίοι γνωρίζουν εκ των προτέρων ότι σε περίπτωση δικαστικής κρίσης κανείς δεν θα κριθεί

ακατάλληλος προς άσκηση της επιμέλειας του τέκνου. Η συμφωνία για την επιμέλεια του τέκνου αξίζει 20 βαθμούς. Αν και οι δύο παίκτες συμφωνήσουν, η επιμέλεια κατανέμεται ισομερώς και καθένας κερδίζει 10 βαθμούς καθώς και επιπλέον 5 βαθμούς καθώς με την επίτευξη συμφωνίας κάθε παίκτης έχει επιπλέον όφελος της ψυχικής ηρεμίας του και του παιδιού. Ο παίκτης που πρώτος θα ξεκινήσει αντιδικία παίρνει ολόκληρη την επιμέλεια (20 βαθμοί), ωστόσο χάνει 2 βαθμούς καθώς φέρει την ευθύνη της αποτυχίας συμφωνίας και χάνει 5 βαθμούς διότι δημιουργεί στον άλλον γονέα τις προϋποθέσεις να παραβιάσει τη δικαστική απόφαση από λόγους εκδίκησης. Αν ο ένας παίκτης ξεκινήσει την αντιδικία, ο άλλος χάνει 10 βαθμούς από τους 20 της επιμέλειας, ως κόστος αποδοχής του ενδεχομένου της ήττας του. Σε περίπτωση αντιδικίας και οι δύο παίκτες χάνουν 3 βαθμούς λόγω του αυξημένου οικονομικού κόστους και 7 βαθμούς λόγω του πρόσθετου κόστους της ψυχικής ταλαιπωρίας του τέκνου ανεξαρτήτως ποιος παίκτης ξεκίνησε την αντιδικία και κερδίζουν 1 βαθμό επειδή ικανοποιείται το αίσθημα αντιπαλότητας προς τον άλλον γονέα.

4.2.3. Το παίγνιο της επιμέλειας. ‘Parents’ dilemma’

Το παίγνιο σχηματοποιείται ως εξής:

Parents’ Dilemma		ΓΟΝΕΑΣ 1	
		ΣΥΜΦΩΝΙΑ	ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ
ΓΟΝΕΑΣ 2	ΣΥΜΦΩΝΙΑ	(15 , 15)	(-9 , 7)
	ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ	(7 , -9)	(1 , 1)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Παίγνιο ‘Parents’ Dilemma’

Παρατηρούμε ότι εάν ο ένας γονέας επιλέξει να αντιδικήσει, θα αντιδικήσει και ο άλλος. Αντίστοιχα εάν ο ένας γονέας επιλέξει να έρθει σε συμφωνία, το ίδιο θα πράξει και ο άλλος σε κάθε περίπτωση αφού αυτή θα είναι η μοναδική επιλογή του βάσει των κερδών που θα λάβει. Οι δύο παίκτες έχουν κυρίαρχη στρατηγική να αντιδικήσουν. Το παίγνιο εμφανίζει ισορροπία κυρίαρχης στρατηγικής στον συνδυασμό στρατηγικών (1, 1), καθώς οι παίκτες δρουν με κίνητρο την αντιπαλότητα, την έλλειψη εμπιστοσύνης και την εκδίκηση. Είναι προφανές ότι εάν οι δύο γονείς επιλέξουν τη συναινετική συμφωνία, θα έχουν αμφοτεροί το μέγιστο δυνατό όφελος. Κάτι τέτοιο θα έπρατταν εάν για παράδειγμα γνώριζαν εξ αρχής ότι σε περίπτωση αντιδικίας, η επιμέλεια θα μοιραζόταν και στους δύο.

4.2.4. Συμπέρασμα

Από την παραπάνω εφαρμογή προκύπτουν συμπεράσματα υπέρ της συμφωνίας για την επιμέλεια των τέκνων ως τη μόνη συμφέρουσα λύση την οποία επιβάλλει ο σεβασμός στην προσωπικότητα του παιδιού, η εξασφάλιση της ευημερίας του και η εναρμόνιση της ελληνικής έννομης τάξης με το ολοένα αυξανόμενο παιδοκεντρικό ρεύμα του ευρωπαϊκού οικογενειακού δικαίου.

Το ερώτημα είναι, «μπορούμε να είμαστε αρκετά πολιτισμένοι, ώστε να βάλουμε τα παιδιά μας πρώτα;» (*Tsaoussis, 2003*).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως διαφαίνεται από τη σύντομη διερεύνηση όλων των βασικών εκφάνσεων του θέματος το οποίο πραγματεύεται η παρούσα εργασία, δεν υπάρχει ακόμη κάποια ολοκληρωμένη θεωρία της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου για το καθεστώς της κοινής επιμέλειας, Το σύνολο δε σχεδόν της έρευνας της ΟΑΔ για τις οικογενειακές διαφορές έχει ως πυρήνα το συμφέρον των γονέων, τη θέση τους ως ορθολογικών ατόμων και τις συνθήκες διαμόρφωσης των στρατηγικών και των επιλογών τους. Απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό από την έρευνα η θέση του ίδιου του τέκνου ως συναλλασσόμενου στη γονική σχέση και το διαζύγιο και ο ρόλος του συμφέροντος του τέκνου στη διαπραγματευτική διαδικασία.

Όσον δε αφορά στην ελληνική έννομη τάξη, παρόλο που η νομική θεωρία και οι δικαστικές υποθέσεις εμπλουτίζονται, παραμένει σταθερά αναλλοίωτη η κρισιμότητα του συμφέροντος του τέκνου ως καθοριστικού παράγοντα στην ρύθμιση της επιμέλειας. Προκύπτει ωστόσο εναργώς η ανάγκη να εκπαιδευτούν και να εξελιχθούν τόσο η ελληνική κοινωνία όσο και οι θεσμοί υποστήριξης της δικαιοσύνης και της προστασίας του τέκνου ως προς τον ρόλο που οφείλουν να διαδραματίζουν οι γονείς που αποφασίζουν να λύσουν τον γάμο τους στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου. Δικαστές, δικηγόροι, ειδικοί ψυχικής υγείας και κοινωνικές υπηρεσίες κατέχουν ο καθένας μερίδιο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και των επιλογών των γονέων και για τον λόγο αυτόν κρίνεται αναγκαία η επανεξέταση της κατάρτισής τους με ουσιαστικό και όχι επιφανειακό τρόπο, με μία διεπιστημονική εκπαιδευτική διαδικασία και με τη συμβολή των συγγενών κοινωνικών επιστημών (πχ της Ψυχολογίας και της Κοινωνιολογίας), από την προπτυχιακή ακόμη πανεπιστημιακή τους εκπαίδευση. Ιδίως δε στην περίπτωση των δικαστών και των δικηγόρων, η κατάρτισή τους με τα εργαλεία της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου αλλά και της θεωρίας των διαπραγματεύσεων καθίσταται απαραίτητη ώστε να φτάσουν κάποτε και οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, δηλαδή οι γονείς που αποφασίζουν να χωρίσουν τους δρόμους τους, να είναι σε θέση να διαπραγματεύονται και να συναλλάσσονται με γνώμονα αυτό που για πάντα θα έχουν κοινό: τα παιδιά τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΗ

- Adam, M. (2006). Framing Contests in Child Custody Disputes: Parental Alienation Syndrome, Child Abuse, Gender, and Fathers' Rights. *Family Law Quarterly*, 40(2), 315-338. Retrieved August 24, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/25740570>
- Adams, E. (1962). "Review: Models of Man, Social and Rational: Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting by Herbert Simon". *The Journal of Philosophy*, 59(7), 177-182. doi:10.2307/2023734. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2023734>
- Axelrod, R., (1984), "The Evolution of Cooperation". Basic Books, Inc., Publishers, p. 10, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκουσα καθηγήτρια: Ασπασία Τσαούση
- Bazerman, M. (2003) "The Mythical Fixed Pie", Harvard Business School Publishing Corporation. Available at: <https://coloradohealth.org/sites/default/files/documents/2017-01/TheMythicalFixedPie.pdf>
- Becker, G., & Barro, R. (1986). Altruism and the Economic Theory of Fertility. *Population and Development Review*, 12, 69-76. doi:10.2307/2807893 Available at: <https://www.jstor.org/stable/2807893>
- Coase, R. (1960). "The Problem of Social Cost". *Journal of Law and Economics*. 3 (1): 1–44. Available at: <https://econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/UCSBpf/readings/coase.pdf>
- Cochrane, S. (1975). "Children as By-products, Investment Goods and Consumer Goods: A Review of Some Micro-economic Models of Fertility", *Population Studies*, Nov., 1975, Vol. 29, No. 3 (Nov., 1975) pp. 373-390. Published by: Taylor & Francis, Ltd. On behalf of the Population Investigation Committee. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2173934>
- Cooter, Robert and Ulen, Thomas (2016). "Law and Economics, 6th edition" Berkeley Law. Available at: <https://scholarship.law.berkeley.edu/books/2>.
- Folbre, N. (1994). "Children as Public Goods". *The American Economic Review*, May, 1994, Vol. 84, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Sixth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1994), pp. 86-90. Published by American Economic Association. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2117807>
- Francesconi, M. & Muthoo, A. (2011). "An Economic Model of Child Custody", revised version published as 'Control Rights in Complex Partnerships' in: *Journal of the European Economic Association*, 2011, 9(3), 551-589. Available at: <https://www.iza.org/publications/dp/857/an-economic-model-of-child-custody>
- Folbre, N. (1994). "Children as Public Goods". *The American Economic Review*, May, 1994, Vol. 84, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Sixth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1994), pp. 86-90. Published by American Economic Association. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2117807>

Gelter, Martin and Grechenig, Kristoffel R., History of Law and Economics (April 1, 2014). MPI Collective Goods Preprint, No. 2014/5, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2421224> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2421224>

Gilligan, C. (1982). 'In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development'. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Harkovita M. & Rantalaiho M., 2011, "Family Policy and Shared Parenting in Nordic Countries", European Journal of Social Security, 13 (2) Available at: https://www.researchgate.net/publication/308720242_Family_Policy_and_Shared_Parenting_in_Nordic_Countries

Huck, S. (2005) 'Learning to Like What You Have – Explaining the Endowment Effect', The Economic Journal, 115 (July), 689-702. Available at: <https://www.jstor.org/stable/3590453>

Jänträ-Jareborg, M., Singer, A. & Caroline, S.(2005). "Parental Responsibilities": Swedish Report on the Questionnaire of the Commission on European Family Law Concerning Parental Responsibilities. Report (European Family Law Series, Volume III: Parental Responsibilities) Available at: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Sweden-Parental-Responsibilities.pdf>

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*, 47 (2). Available at: https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/kahneman/files/prospect_theory.pdf

Korobkin, R. & Guthrie, C. (2004) "Heuristics and Biases at the Bargaining Table" SSRN Electronic Journal 87. Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/marqlr87&div=41&id=&page=>

Koutsouradis Achilleas & Zervogianni Eleni (2005). "Parental responsibilities". Greek Report. επιμ. Boele-Woelki K. European Family Law in Action. Vol. Antwerp-Oxford-Portland. Intersentia. τόμ.ΙΙΙ. Available at: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Greece-Parental-Responsibilities.pdf>

Kronborg, A. (2016). "Family Formation in Scandinavia: A comparative study in family law" *Utrecht Law Review* 12(2):81 DOI: 10.18352/ulr.345 LicenseCC BY 4.0 Available at: https://www.researchgate.net/publication/305312954_Family_Formation_in_Scandinavia_A_comparative_study_in_family_law

Liu, W., Liu, L.A. & Zhang, J. (2015) , "How to dissolve fixed-pie bias in negotiation? Social antecedents and the mediating effect of mental-model adjustment: Mental Model in Negotiation" *Journal of Organizational Behavior* 37 (1) DOI: 10.1002/job.2025 Available at: https://www.researchgate.net/publication/277024901_How_to_dissolve_fixed-pie_bias_in_negotiation_Social_antecedents_and_the_mediating_effect_of_mental-model_adjustment_Mental_Model_in_Negotiation

Mankiw, N. & Taylor, M. (2004). *Microeconomics*, CENGAGE, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο

Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκων Καθηγητής: Θεόδωρος Παναγιωτίδης

Mankiw, N. & Taylor, M. (2017). Οικονομική, 3η έκδοση, εκδόσεις Τζιόλα, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκων Καθηγητής: Θεόδωρος Παναγιωτίδης

McAdams R., (2008), “Beyond The Prisoner’s Dilemma: Coordination, Game Theory and The Law”, John M. Olin Law & Economics Working Paper NO. 437 (2d series) – Public Law and Legal Theory Working Paper NO. 241, The Law School University of Chicago, p. 25, Available at:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1287846

Mnookin, R. H. & Kornhauser, L. “Bargaining in the Shadow of the Law: The Case of Divorce”, 88 Yale L.J. (1979).

Available at: <https://digitalcommons.law.yale.edu/ylij/vol88/iss5/4>

Ngaosuvan, L., (2018). “Equality Principle: Splitting the Difference in Custody Disputes” Family Court Review DOI: 10.1111/fcre.12377

Peters, E. (1986). “Marriage and Divorce: Informational Constraints and Private Contracting” The American Economic Review, 1986, Vol. 76, No. 3 (Jun., 1986), pp. 473-454, American Economic Association. Available at:

<https://www.jstor.org/stable/1813361>

Rasul, I. (2004), “The Economics of Child Custody”, *Economica*, Feb., 2006, New Series, Vol. 73, No 289 (Feb., 2006), pp. 1-25. Available at:

<https://www.jstor.org/stable/3549185>

Schwartz, B., Ward, A., Lyubomirsky, S., Monterosso, J., White, K., Lehman, D. (2002) “Maximizing Versus Satisficing: Happiness Is a Matter of Choice” December 2002 *Journal of Personality and Social Psychology* 83(5):1178-97 DOI: 10.1037/0022-3514.83.5.1178. Available at:

https://www.researchgate.net/publication/11048743_Maximizing_Versus_Satisficing_Happiness_Is_a_Matter_of_Choice/citations

Scott, E. S. (1990). “Rational Decisionmaking about Marriage and Divorce”, 76 VA. L. REV. 9 (1990). Available at:

https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/326

Simon, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99-118. Ανακτήθηκε από: <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Behavioral-Model-of-Rational-Choice-Simon/d8237600841361f7811f5fd9effaed9d2e6e34b0>

Smart, C. (1999). “The Legal and Moral Ordering of Child Custody”, *Journal of Law and Society*, Winter, 1991, Vol. 18, No. 4 (Winter, 1991), pp. 485-500, published by Wiley on behalf of Cardiff University, Available at :

<https://www.jstor.org/stable/1410322>

Swennen, F. (2016), ‘Family Law and Economics Introduction to a RETHINKIN Seminar’, F&R, maart 2016, DOI: 10.5553/FenR/.000025

Todd, P., Penke, L., Fasolo, B. & Lenton, A. (2007). ‘Different cognitive processes underlie human mate choices and mate preferences’, Proceedings of the National Academy of Sciences 104(39):15011-6. Available at: https://www.researchgate.net/publication/6013788_Different_cognitive_processes_underlie_human_mate_choices_and_mate_preferences

Tsaoussi, A. (2014). ‘Bounded Rationality’, Encyclopedia of Law and Economics, Springer, DOI: 10.1007/978-1-4614-7883-6_106-1

Tsaoussis, A. (2015). In Memoriam. Gary Becker (1930-2014), Επιστήμη & Κοινωνία Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τεύχος 34, Gutenberg, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκουσα καθηγήτρια: Ασπασία Τσαούση

Tsaoussi, A. (2003). ‘Strengthening the Ties that Bind: Proposals for a Child-Centered European Divorce Law’, in Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, edited by Katharina Boele-Woelki (Antwerp: Intersentia), pp. 271-299, Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=378360

Tsaoussis, A. (2005). ‘The Economics of Family Law’ in Aristides N. Hatzis ed., Economic Analysis of Law: A European Perspective Cheltenham, U.K.: Edward Elgar Publishing, Available at: <http://www3.unisi.it/sisle/Tsaoussis-Hatzis.pdf>

Tversky, A. & Kahneman, D. (1973). ‘Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability’, The Hebrew University of Jerusalem and the Oregon Research Institute, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκουσα Καθηγήτρια: Ασπασία Τσαούση

Van Krieken, R. (2005). ‘The ‘Best Interests of the Child’ and Parental Separation: On the ‘Civilizing of Parents’’, The Modern Law Review, Jan. 2005, Vol. 68, No 1 (Jan., 2005) pp.25-48, published by: Wiley on behalf of the Modern Law Review, p. 26, available at: <https://www.jstor.org/stable/3699111>

Wilkinson-Ryan, T. & Small, D. (2008) ‘Negotiating Divorce: Gender and the Behavioral Economics of Divorce Bargaining’. Faculty Scholarship at Penn Law. 1431. Available at: https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1431

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Γέμτος, Π. (2001). «Οικονομία και Δίκαιο. Οικονομική Ανάλυση Βασικών Θεσμών του Ιδιωτικού Δικαίου Τόμος Β», Εκδόσεις Αντώνη Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή

Βαθρακοκόιλης, Β., (2010). «Ερμηνεία – Νομολογία Αστικού Κώδικα», άρθρο 1518 ΑΚ, σελ. 946-965, Εκδόσεις Σάκκουλα

- Βαθρακοκόιλης, Β. (1990), «Το νέο οικογενειακό δίκαιο», σελ. 593, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα
- Γεωργιάδης Απ., (2017), «Οικογενειακό Δίκαιο», Β΄ έκδοση, σελ. 584, αρ. 44
- Δεμερτζής Κ. (2008). Η ουσιαστική και δικονομική αναγκαία μεταρρύθμιση της επιμέλειας των παιδιών χωρισμένων γονέων, Περιοδικό Δίκη, Φεβρουάριος 2008, Μελέτες και παρατηρήσεις στη νομολογία. Ανακτήθηκε από:
<http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=24655>
- Ιντζεσίλογλου, Ν. (1990). Κοινωνιολογία του Δικαίου τόμος 1^{ος} «επιστημολογική προβληματική: το αντικείμενο της κοινωνιολογίας του δικαίου και η θέση της στη νομική επιστήμη», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., (2012) «Οικογενειακό Δίκαιο ΙΙ», σελ. 335, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. (2010) «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου οικογενειακού δικαίου – Εισήγηση στην εκδήλωση της ΕΝΟΒΕ με αντικείμενο «Θέματα Γονικής Μέριμνας», Μελέτες Οικογενειακού Δικαίου & Δικαίου της Βιοιατρικής 1980-2010, Εκδόσεις Σάκκουλα
- Κούσουλας Χ. (1987). «Η γονική μέριμνα μετά από ανώμαλη εξέλιξη της έγγαμης σχέσης των γονέων», Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 93
- Λαδογιάννης Γ., (2013) «Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα Τόμος ΙΙ», Επιμέλεια Γεωργιάδη Α., κάτω από τα άρθρα 1513-1514, σελ. 872, αρ. 5
- Πλιάκος Κ. (2019, Μάιος 5). Ρεκόρ παραβιάσεων αποφάσεων επικοινωνίας διαζευγμένων γονέων – παιδιών, www.cnn.gr Ανακτήθηκε από:
<https://www.cnn.gr/focus/story/176268/rekor-paraviaseon-apofaseon-epikoinonias-diazeygmenon-goneon-paidion-agonas-gia-tin-koini-epimeleia>
- Τσαούση, Α. (2003). “Richard A. Posner, Law, Economics and Democracy” (Βιβλιοκριτική), Επιστήμη & Κοινωνία 10: 267-275
- Τσαούση, Α. (2018). «Θεσμοί, Δίκαιο και Κοινωνία», Εκδόσεις. Παπαζήση,
- Τσαούση, Α. (2019-20), Πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Παντελίδου, Κ. (2013), «Το διαζύγιο και οι συνέπειές του-ουσιαστικά και δικονομικά θέματα», σελ. 321, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη
- Τσαούση, Α. (2013). «Δίκαιο και Συνεργατικότητα: Μια Νέα Προσέγγιση στην Κοινωνιολογία του Δικαίου», Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Φουντεδάκη, Αικ. (2020), «Ο προτεινόμενες τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο – Γενικές Επισημάνσεις για τη Γονική Μέριμνα – Ζητήματα Επικοινωνίας, ΕφΑΔΠολΔ 12/2020, σελ. 1213
- Φουντεδάκη, Αικ. (2020), «Γονική Μέριμνα μετά τον χωρισμό των γονέων: κάποιες επισημάνσεις, 17/12/2020, ηλεκτρονική εφημερίδα www.syntagmawatch.gr

Ανακτήθηκε από τον ιστότοπο <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/goniki-merimna-meta-ton-xorismo-kaipoies-epishmanseis/>

Χατζή (2012). Το θεώρημα του Coase και η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου, Συλλογικός τόμος Ο Ρόλος της Δικαιοσύνης στην Άσκηση της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας, Επιμ; Πόπη Καλαμπούκα-Γιαννοπούλου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, πανεπιστημιακές παραδόσεις στο μάθημα «Δίκαιο και Οικονομικά υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου» - ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομικά» Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, Διδάσκουσα καθηγήτρια: Ασπασία Τσαούση